

ZNV 522

**A gazdasági válság és az eurókrízis hatása a német
euroszkepticizmusra**

Tartalomjegyzék

1. Előszó, bevezetés	3
2. Tárgyalás, elemzés	5
2.1. Az euroszkepticizmus elmélete	5
2.1.1. Az euroszkepticizmus fogalmi meghatározása	6
2.1.2. A pártalapú euroszkepticizmus.....	7
2.1.3. A közvélemény-alapú euroszkepticizmus	10
2.1.4. A leggyakoribb euroszeptikus érvek az Unióval szemben.....	12
2.2. Az euróválság és a német Európa politika változásának összefüggései.....	14
2.2.1. Az euróválság	15
2.2.2. Németország szerepe és állásfoglalása a válság leküzdésében	16
2.2.3. Az euróválság okozta változások a német Európa-politikában	18
2.2.3.1. Európai Németország vagy német Európa?.....	19
2.2.3.2. Kerneuropa.....	20
2.3. Az euroszkepticizmus jelei Németországban?	21
2.3.1. Politikai elitek szintje.....	21
2.3.1.1. CDU – Christlich Demokratische Union	21
2.3.1.1.1. A párt ideológiája és Európai Unióhoz fűződő viszonya	21
2.3.1.1.2. Gazdasági válság és az eurókrízis.....	22
2.3.1.2. CSU – Christlich Soziale Union.....	25
2.3.1.2.1. A párt ideológiája és Európai Unióhoz fűződő viszonya	25
2.3.1.2.2. Gazdasági válság és az eurókrízis.....	25
2.3.1.3. FDP – Freie Demokratische Partei	27
2.3.1.3.1. A párt ideológiája és Európai Unióhoz fűződő viszonya	27
2.3.1.3.2. Gazdasági válság és az eurókrízis.....	27
2.3.2. Közvélemény szintje.....	29
2.3.2.1. Közvélemény-kutatások eredményei	29
2.3.2.1.1. Elvi támogatás.....	29
2.3.2.1.2. Általános támogatás	31
2.3.2.1.3. Indokolt támogatás.....	32
2.3.2.1.4. Pénzügyi és Gazdasági válság, eurókrízis, válságkezelés	33
3. A dolgozat összegzése.....	35
4. Irodalomjegyzék.....	38

1. Előszó, bevezetés

Dolgozatom bevezetését a témaválasztás megindoklásával szeretném kezdeni, amely viszonylag több hatás eredményeként született meg. 2009-ben felsőoktatási tanulmányaimat megkezdve ismerkedtem meg az euroszkepticizmus fogalmával, főként a tanórák keretén belül. Az egész jelenség, a negatív kicsengésével és számomra akkor azzal a paradoxonnal, hogy az Európai Parlamentben vannak olyan pártok és politikusok, akik nem értenek egyet az integráció irányvonalával, szakpolitikáival, és ezért többször hátráltatják a munkát, vagy tervezik az unióból való kilépést, egy nagyon megfoghatatlan és ezzel együtt izgalmas témát jelentett. A jelenség mélyebb megismerése miatt egy korábbi évfolyamdolgozatomban is ezzel a témával foglalkoztam, amelynek írása közben figyeltem fel a gazdasági válság, majd annak Európába történő átgyűrűzéseként az eurózónát érintő krízis és az euroszkepticizmus erősödése közötti összefüggésre. Az, hogy végül a válságok euroszkepticizmusra kifejtett hatását Németországban terveztem megvizsgálni, szintén több okra vezethető vissza. Egyrészt személyes motivációm az volt, hogy évek óta tanulom a német nyelvet, ezáltal kialakult bennem egyfajta kötődés Németország iránt. Emellett lehetőségem volt 7 hét szakmai gyakorlat eltöltésére Stuttgartban, ahol egyik alkalommal egy tüntetésbe csöppentem bele, és a kezembe nyomott szórólapon a következő állt: „Ne velünk fizetessék meg a válságot!”. Másrészt pedig az ösztönzött ezzel a témával való foglalkozásra, hogy Németországot, Európa gazdaságilag legerősebb államát is érzékenyen érintette a válság, de ugyanakkor az eurózona válságkezelésében központi szerepet játszik és nagy összegeket áldoz az adósságba került országok megmentésére. Kíváncsi voltam arra, hogy mindez milyen hatásokat vált ki a társadalomban, előidézi-e az alapvetően az integrációt szinte feltétel nélkül támogató németek euroszkepticizmusát, vagy ha már eddig is létezett német euroszkepticizmus, az milyen irányba tart.

Az elkövetkezőkben rátérnék a dolgozat egészének és a különböző részek céljainak bemutatására. Célom az egész dolgozattal az volt, hogy a gazdasági válság és az eurókrízis okozta euroszkepticizmusra utaló jeleket feltárjam.

Ehhez először is szükség volt egy elméleti megalapozásra, amelyet az első rész biztosított. Megismerkedtem az euroszkepticizmus történetével, fogalmi meghatározásával, a jelenség összetettsége miatt létrehozott különböző kategóriákkal. Mivel a dolgozattal a célom nem csak a közvélemény vizsgálata, hanem a politikai elitek Európa politikájának áttekintése és annak esetleges változásai voltak, ezért fontos volt a közvélemény és pártalapú euroszkepticizmus között különbséget tenni.

A második részben Németország és az eurókrízis kapcsolata kerül bemutatásra. Ebben a fejezetben leginkább a német Európa-politika megváltozásán, a válságot előidéző és kezelő szerepén és a különböző álláspontjain volt a hangsúly. Mindez hozzásegített az elmúlt időszak eseményeinek és azok politikai elitre és közvéleményre kifejtett hatásainak megismeréséhez.

A harmadik fejezet további két részből áll, a politikai elitek, majd pedig a közvélemény vizsgálatából. A politikai eliten belül a kormánykoalícióra helyeztem a hangsúlyt, mivel a válságkezelés során a fő erő a kormánykoalíció kezében van. Először megnéztem a három pártnak az EU-hoz fűződő eredendő viszonyát, majd pedig a válságkezelés során tanúsított hozzáállást. Ezt követően térek át a közvéleményre, amely kutatásához főként az Eurobarometer felméréseket, illetve egyéb német közvélemény kutató intézetek elemzéseit, illetve a témában megjelent újságcikkeket használom. Az elméletre alapozva figyelem meg az egyes okokat, amelyek az euroszkepticizmus jeleit idézhetik elő.

2. Tárgyalás, elemzés

2.1. Az euroszkepticizmus elmélete

Az euroszkepticizmus nem új jelenség, hiszen ha végigkísérjük az európai integráció történetét, mindig voltak olyan időszakok, ahol érezhattünk egyfajta pesszimizmust, szkeptikus viselkedést az integrációt mélyítő, illetve bővítő folyamatokkal kapcsolatban. Ennek ellenére mégis az elmúlt években vált már igen gyakorivá a kifejezés, folyamatosan kapjuk arról híreket, hogy melyik országban milyen mértékben nő az euroszkeptikus felfogás. Az elmúlt években érzékelhető szkeptikus, negatív kép kialakulásához és terjedéséhez nagyban hozzájárul a 2008-as évben kibontakozott nemzetközi pénzügyi válság, majd pedig ennek hatásaként az egész eurozóna krízise.

Az euroszkepticizmus nemcsak a civil emberek körében terjed, hanem egyre több párt jön létre, mozgalmak indulnak ilyen gondolkör mentén, és látványosan nő az euroszkeptikus nézeteket vallók száma az Európai Parlamentben is.

Ahhoz, hogy későbbi elemzésekbe kezdhessek, először is meg kell ismerkednem az euroszkepticizmus elméletével foglalkozó szakirodalommal, hiszen ezek fogják képezni a későbbi kutatás vázát, alapját. Dolgozatom első fejezetében először az euroszkepticizmus fogalmi eredetével és meghatározásával foglalkozom, ezt követően egy rövid történeti áttekintés következik, ebben a részben bemutatásra kerülnek azok az események és jelenségek, amelyek leginkább hozzájárultak az euroszkeptikus hangok felerősödéséhez. A fogalom összetettségére válaszul létrehozott típusokat, fajtákat mutatom be, külön foglalkozom az euroszkepticizmus megjelenésével a politikai elitben, gondolok itt politikai pártokra, illetve általában a közvélemény Európai Unióról alkotott képéről. Zárásként csoportosítva ismertetem azokat a legfontosabb ellenérveket, kritikákat, amelyeket valamennyi euroszkeptikus gondolkodó megfogalmaz.

2.1.1. Az euroszkepticizmus fogalmi meghatározása

Az euroszkepticizmus definiálását ésszerű először a szkepticizmus, vagy szkeptikus szó jelentésének meghatározásával kezdeni, amely történetileg az ősi Görögországban fejlődött ki Kr.e. 4. században. A szkepticizmust, mint gondolkodásmódot először Pyrrhon, görög filozófus vázolta fel a következőképpen: „*a szkeptikusok nem fogadják el a hitnek vagy véleménynek az érvényességét addig, amíg szabad és kritikus vizsgálat alá nem vetették.*”¹ Ezek alapján ha valaki szkeptikus, az nem feltétlenül azt jelenti, hogy valamit ellenez, vagy valamivel szemben fellép, hanem azt, hogy kritikusan tekint bizonyos dolgokra.

Ezt a gondolatot érdemes megőrizni az euroszkepticizmus elemzésénél, hiszen a kifejezést nem lehet csak az európai integráció elvi ellenzőjeként értelmezni.² Tehát ha a szkepticizmus fogalmából indulunk ki, akkor az euroszkepticizmus sem jelenthet kizárólag el-lenségeskedést, ellenzéket az Európa Unióval szemben.

A fogalom viszonylag új keletű és rendkívül összetett, hiszen országok szerint is, valamint az idő kontextusában is változik, emellett a médiaközvetítésektől is függ a jelentése. Bár szkeptikus magatartással már az integráció első évtizedeiben is találkozhatunk, akkoriban a bizonyos lépések ellenzőit egyszerűen nacionalistáknak, kommunistáknak, gaullistáknak nevezték. Maga az euroszkeptikus kifejezés az 1980-as évek közepén egy brit nyilvános vitán jelent meg.³

Az elmúlt években több definíció is született a jelenségre, azonban az első politikatudományi meghatározás, az ún. „magdefiníció”⁴ Paul Taggart, a Sussex-i Egyetem professzora nevéhez köthető, amelyet a következőképpen fogalmazott meg 1998-ban:

*„Egy esetleges minősített vagy képzett ellenzék (puha euroszkepticizmus) gondolatát fejezi ki, valamint egy beépülő nyilvános és képzetlen ellenzéket (kemény euroszkepticizmus) az integráció folyamatában.”*⁵

A fogalom összegzi azt, amit tulajdonképpen az euroszkepticizmus jelent, azonban később több kritika is érte, a témával foglalkozó szerzők felvázolták a problémákat, illetve hiányosságokat a definícióval kapcsolatban. Ez a fogalom-meghatározás egy mélyreható

¹Cécile Leconte (2010): Understanding Euroscepticism. Palgrave Macmillan. 5.

² Felicitas Rabiger (2011): Pro-Europa or Contra-Europa: Quo Vadis Germania? Existence of and Motivations for Popular and Party-based Euroscepticism in Germany. University of Groningen. 10 <http://scripties.let.eldoc.ub.rug.nl/root/Master/DoorstroomMasters/Euroculture/2011/f.rabiger/>, letöltés ideje: 2012.03.17.

³ Cécile Leconte, 2010: 5

⁴ Ibid, 5

⁵ Szczerbiak, Aleks and Taggart, Paul (2003): Theorising Party-Based Euroscepticism: Problems of Definition, Measurement and Causality. 6 <http://aei.pitt.edu/6562/>, letöltés ideje: 2012.03.25.

elemzéshez nem elegendő, különösen akkor, ha a közvélemény, a politikai rendszerek és szereplők, és a szupranacionális intézmények és politikák közötti kapcsolatok keretében szeretnénk vizsgálni az euroszkepticizmust. Taggart definíciója erre nem egészen alkalmas, hiszen a pártalapú euroszkepticizmusra koncentrálna. A dolgozat további részeiben, a pártalapú és közvélemény alapú euroszkepticizmus vizsgálatánál, részletesen kitérek a további koncepciók bemutatására. Mielőtt rátérnék az összegzésre kiemelném, hogy a '90-es évek kutatásai csak a politikai elitek, legfőképpen a tagállamok pártjait vizsgálták és csak az elmúlt években kezdtek el foglalkozni a közvéleménnyel.⁶

Összegzésként elmondható, hogy az euroszkepticizmus egy rendkívül összetett és többféleképpen is értelmezhető fogalom. Nagyon nehéz megállapítani, hogy mi az a pont ahonnan már azt mondhatjuk egy viselkedésre, reakcióra, hogy euroszkeptikus, hiszen, ahogy már korábban leírtam országonként és az idő kontextusában is változik. Nem beszélhetünk ugyanarról a kelet és nyugat-európai országok, vagy a régi és új tagállamok euroszkepticizmusát vizsgálva. Emellett arra is figyelniünk kell, hogy különbséget tegyünk a vizsgálat alanyai között, tehát például a közvélemény, a tagállamok politikai pártjai között, vagy abban az esetben, ha az Európai Unió kívüli euroszkepticizmussal foglalkozunk. A fogalom összetettségére válaszul különböző csoportosítások születtek. A közvélemény és a politikai pártok euroszkepticizmusának tipizálására röviden kitérek, annál is inkább, mert a későbbiekben a német közvéleménnyel és politikai pártokkal valamint ezeknek az esetlegesen meglévő vagy kialakulóban lévő euroszkepticizmusával foglalkozom majd. Ám mielőtt ezekre rátérnék, egy rövid történeti áttekintésben mutatom be a jelenséget.

2.1.2. A pártalapú euroszkepticizmus

Az euroszkepticizmus egy speciális pártokra vonatkozó formáját, pártalapú euroszkepticizmusnak nevezzük. A pártokra fókuszálva három nagyobb és ismert csoportosítás terjedt el a szakirodalomban.

Az euroszkepticizmus széles értelmezése miatt Paul Taggart és Aleks Szczerbiak két típusát alkotta meg az euroszkepticizmusnak. Különbséget tesznek kemény (hard) és puha (soft) euroszkeptikusok között.

A kemény euroszkeptikusok elvi alapon ellenzik az Európai Uniót és az európai integráció egészét és úgy gondolják, hogy országaikat ki kell vonni a tagságból, emellett ellen-

⁶ Felicitas Rabiger, 2011: 10-11

zik az új országok felvételét is. Általában a kemény vonalat képviselik azok a szerveződések, mozgalmak, amelyek konkrétan az integráció ellen jönnek létre.

A puha euroszeptikusoknak nincs elvi kifogásuk az európai integrációval és az EU tagsággal kapcsolatban, de bizonyos területeken aggodalmukat fejezik ki, féltik a nemzeti érdekeket, valamint tartanak az integráció mélyítését szolgáló folyamatoktól.⁷

Egy másik csoportosítás Petr Kopecký és Cas Mudde nevéhez fűződik, amely egyfajta kiegészítést és pontosítást ad a Taggart és Szczerbiak féle típushoz. Az európai ügyekhez fűződő viszont két részre bontották: az egyik az európai integrációhoz való viszony (eurofil, eurofób), a másik pedig az EU fejlődésével kapcsolatos álláspont (euro-optimista, euro-pesszimista). Ez alapján négy kategória állítható fel: a mindkét esetben pozitív hozzáállású az eurorajongó, a mindkét esetben negatív az EU-ellenes vagy integráció-ellenes. (Taggart és Szczerbiak kemény euroszepticismusa). Az a párt, amely eurofil, de EU-pesszimista, az euroszeptikus (puha euroszeptikus Taggartéknál), amelyik pedig EU-optimista, de eurofób, az europragmatista.⁸

A harmadik csoportosítás során Chris Flood és Simon Usherwood hat kategóriát határozott meg:

- a) „*Rejectionisták*”/elutasítók vagy az EU tagságot vagy a bizonyos intézményekben és politikai eljárásokban történő részvételt utasítják el.
- b) „*Revizionisták*” az erősebb integrációs formák előtti állapothoz kívánnak visszatérni.
- c) „*Minimalisták*” elfogadják a fennálló helyzetet status quo-t, de ellenzik a további integrációs folyamatokat.
- d) „*Gradualisták*” támogatják a további integrációs folyamatokat, de csak gondosan előkészítve és lassan haladva.
- e) „*Reformisták*” a javítás, továbbfejlesztés szükségességét hangsúlyozzák.
- f) „*Maximalisták*” teljesen azonosulnak az európai koncepcióval az integráció továbbfejlesztését irányozzák.⁹

Az általa megállapított kategóriák általában az Európai Unióhoz viszonyulás lehetséges formáit fogalmazza meg, de ugyanakkor az euroszepticismus szintjeit is jelöli az utolsó maximalista kategóriát leszámítva.

Az elterjedtebb típusokat megismerve megfigyelhetjük, az egymásból való építkezést, bizonyos átfedéseket, az első csoportosítás kibővülését. Az első két csoportosítás legfő-

⁷ Aleks Szczerbiak és Paul Taggart, 2003: 6.

⁸ Dúró József (2010): Euroszepticismus ma. Politikatudományi Szemle XIX/4. szám, 57 http://www.politudaszemle.hu/szamok/2010_4szam/duro.pdf, letöltés ideje: 2012.03.25.

⁹ Aleks Szczerbiak és Paul Taggart, 2003: 10.

képpen az EU-tagsághoz való hozzáállás alapján vizsgálja az euroszeptikus pártokat, nem fordít elég figyelmet arra, hogy EU-ellenes párt nagyon kevés van, illetve arra sem, hogy mi alapján bírálják a pártok az Európai Uniót.¹⁰ A harmadik csoportosítás középpontjában az integrációs folyamatok állnak, tehát, hogy az adott párt mennyire támogatja vagy ellenzi az integráció további szintjeit. Taggart és Szczerbiak kifejtette aggodalmát Chris Flood 6 kategóriás csoportosításával kapcsolatban, szerintük minél komplexebb és kidolgozottabb egy teória, annál nehezebb csoportosítani a pártokat, hiszen a pártok ritkán dolgozzák ki olyan részletesen az Európai Unióhoz fűződő politikájukat, hogy ezek alapján csoportosítani lehessen őket.¹¹

A csoportosítások mellett érdemes foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy mi okozza az euroszeptikus viselkedést a pártok között. Taggart és Szczerbiak a tényezők két fő típusát jelölték meg, egyrészt a pártok általános ideológiáját, másrészt pedig a stratégiájukat.

Az ideológiát tekintve az az érv, hogy a pártok euroszeptikus viselkedésének oka a történelmi törésvonalakban keresendő.¹² Négy történelmi törésvonalat említhetünk az euroszepticismus vizsgálatánál: a centrista ideológiát szemben az ideológiai szélsőségekkel, a jobb és bal, az állam és az egyház, illetve a pártok pozícióját az új politikai törésvonal kapcsán. A centrista ideológia jellemzően Európa-párti, míg a szélsőségesek hajlamosak az euroszepticismusra. Számos tanulmány született a szélsőségesség és az euroszepticismus kapcsolatáról, ezek alapján megállapítható, hogy azok a pártok, amelyek távol vannak a centrumtól, nagyobb valószínűséggel euroszeptikusok. Persze nem lehet az euroszepticismust a szélsőséges pártokhoz párosítani, hiszen ez nem feltétlenül érvényesül, számos konzervatív, szocialista párt kritizálja erősen az Európai Uniót, illetve vall euroszeptikus nézeteket. Az EU-hoz fűződő viszonyt jelentősen befolyásolja jobb és bal törésvonal. A jobbközép pártok történetileg jobban támogatják az európai integrációt, mialatt a szocialisták, a szociáldemokraták a növekvő gazdasági verseny miatt fenntartásokkal viszonyulnak az integrációhoz. A 90-es évek európai szintű piackorrekciós politikái következtében a jobbközép, a liberális és konzervatív pártok elkötelezettsége csökkent, míg a szociáldemokraták jobban támogatták a további integrációt. A következő ideológiai tényező az pártok viszonya a valláshoz. Ezen belül két aspektussal kell számolni, mégpedig a vallással, illetve a vallásosság mértékével. Az utolsó tényező az a pártok helye az új politikai törésvonalban, ezen belül az új ügyek (migráció, nemzetek közötti kapcsolatok,

¹⁰ Dúró József, 2010:57

¹¹ Aleks Szczerbiak és Paul Taggart, 2003: 10.

¹² Ibid, 17

nemi egyenlőség) politizálódása. Tanulmányok kimutatták, hogy a pártok szerepének az új ügyek elvégzésében jelentős hatása van az EU-hoz való hozzáállásra.¹³

A pártok európai integrációról kialakult álláspontja nagymértékben függ az ideológia mellett a végrehajtó hatalomhoz és kormányzathoz fűződő kapcsolatától, tehát a stratégiájától. Különbséget kell tenni a kormánypártok és a tiltakozásalapú pártok, az intézményellenes és ellenzékpártok, valamint az ún. „*office-seeking*” és a „*vote-seeking*”¹⁴ pártok között. A kormánypártok inkább eurofil irányba tartanak, míg a tiltakozásalapúak euroszeptikus irányba. Azok a pártok, amelyek eredetileg támogatják az EU-t, de ellenzékbe szorulnak, hajlamosak arra, hogy csökkenjen a támogatásuk. A harmadik megkülönböztetés szerint az *office-seeking* pártok hajlandóak mérsékelni az euroszeptikus magatartásukat, annak érdekében, hogy felelős koalíciós partnerként tekintsenek rájuk, míg a *vote-seeking* pártok, azért, hogy növeljék az esélyeiket, a választáson alkalmazzák az euroszepticismust.¹⁵

2.1.3. A közvélemény-alapú euroszepticismus

A politikai elit vizsgálatán kívül, mindenképp érdemes a közvéleménnyel is foglalkozni, hiszen nagy hatással van az integráció jövőjére. Az elmúlt évek eseményei, például a 2005-ös Alkotmányszerződés elutasítása a holland és francia népszavazásokon, illetve a Nizzai és a Lisszaboni- Szerződés ratifikációjának nehézségekbe ütközése, mind azt erősítik meg, hogy az EU polgárai egyre szkeptikusabbakká válnak, illetve bizonyos esetekben elítélnék EU-s lépéseket. Egyre több tanulmány, kutatás fókuszál a közvéleményre, az Európai Bizottság, Eurobarometer felmérései rendszeresen jelennek meg, különböző témákban, úgy mint az állampolgárok Európai Unióba vetett bizalma, az országuk tagsága stb.

Ahhoz, hogy később a német közvéleményt vizsgálni tudjuk fontos megismerkednünk a szakirodalomban megjelent dimenziókkal, kategóriákkal, hiszen ezek jelentik majd a kutatás alapját, kiindulópontját. A közvélemény alapú euroszepticismust a pártalapú euroszepticismushoz hasonlóan többen, többféleképpen vizsgálták.

A közvéleményt kutató korábbi tanulmányok az instrumentális euroszepticismus koncepcióját alkalmazták. Az instrumentális euroszepticismus középpontjában tulajdonképpen az Európai Unióból származó előnyök állnak, abból a kérdésből indul ki, hogy az adott

¹³ Cécile Leconte, 2010: 108-111

¹⁴ Office-seeking párt: célja a kormánypozíció megszerzése, akár koalíció útján
Vote-seeking párt: célja a választási győzelem

¹⁵ Ibid, 106-108

ország számára előnyökkel jár-e, hogy tagja az Európai Uniónak. Ez a kérdés az Eurobarometer kutatásain a következőképpen jelenik meg: „Általánosságban elmondható, hogy az uniós tagság (1) jó dolog, (2) rossz dolog, (3) se nem jó, se nem rossz.”¹⁶

Marcel Lubbers és Peer Scheepers különbséget tesz az instrumentális euroszkepticizmus és a politikai euroszkepticizmus között. A politikai euroszkepticizmus az uniós szakpolitikákkal kapcsolatos kérdésekre fókuszál. Abból indul ki, hogy mely szakpolitikákat kellene nemzeti szinten megoldani, és mely területeken lehetne kiterjeszteni az EU erejét, tehát mik azok amelyeket szupranacionális szinten kellene kezelni. Kutatások kimutatták, hogy a megkérdezett emberek szerint a nemzetközi szakpolitikákat, a migrációs és menekültügyet és a szociokulturális ügyeket kell alárendelni.¹⁷ Ez a típus alapvetően a bővülő EU szakpolitikákkal szembeni félelmet, tartózkodást fejezi ki.

Fuchs, Roger és Magni-Berton egy másik megközelítésből az Európai Unió támogatottságát alapul véve alkotott új kategóriákat. Különbséget tesznek az értékek, a célok és az elvek között, amelyek a politikai rendszer alapját képezik.

Az európai integráció alapját képező elvek és értékek támogatását „elvi támogatásnak” nevezték el. Ez a kategória egyaránt vonatkozik a gazdasági és a politikai értékek elfogadására, illetve az együttműködés alapját képező normákra, törvényes keretekre.

A támogatás második típusa az úgynevezett „általános támogatás”, amely az Európai Unió intézményes felépítésére, berendezkedésére, annak működésére, mint az integráció elveinek és értékeinek megtestesítőjére vonatkozik.

A harmadik típus az „indokolt támogatás”, amely a kormányok, hatóságok és a döntéseik, tevékenységük eredményének támogatására irányul. Ez a típus a másik kettővel ellentétben nem alapul érzelmi kötődésen, hanem azt vizsgálja, hogy az Európai Unió hogyan működik. Először a normatív okokat értékelni, a demokráciát, az állampolgárok mennyire elégedettek az EU, illetve saját országuk demokratikus működésével, illetve a transzparen-ciát, tehát, hogy mennyire látják át és értik meg az EU működését, kapnak-e erről elegendő információkat. Másrészt pedig értékeli az instrumentális okokat, amely megegyezik Lubbers és Scheepers instrumentális euroszkepticizmusával.¹⁸

¹⁶Lubbers, Marcel & Scheepers, Peer (2010): Divergent trends of euroscepticism in countries and regions of the European Union, *European Journal of Political Research* 49: 794

¹⁷Ibid., 794

¹⁸Felicitas Rabiger, 2011: 16-17

2.1.4. A leggyakoribb euroszkeptikus érvek az Unióval szemben

Az euroszkepticizmus fogalmának megismertetése és a két szereplő, a pártok és közvélemény későbbi vizsgálatának alapjául szolgáló elméleti keretek felvázolása után fontosnak tartom bemutatni a leggyakoribb euroszkeptikus érveket. Az érveket csoportosítva a szakirodalom négy fajtáját különbözteti meg az euroszkepticizmusnak.

Az utilitarista, vagy más néven haszonelvű euroszkepticizmus az integrációból származó nyereség, az elosztó funkció hatásaihoz kapcsolódik. Két alapvető tényező határozza meg, a Gazdasági és Monetáris Unió, valamint az EU bővítésének kérdése a kevésbé fejlett országokkal. A Maastrichti Szerződés következményeként a közvélemény egyre negatívabban kezdte értékelni az EU tagságból származó előnyöket, hiszen az államok azért, hogy megfeleljenek a konvergencia kritériumoknak, csökkenteniük kellett az állami kiadásokat, ezért pedig az állampolgárok az Európai Uniót tették felelőssé. A polgárok szemében az EU kevésbé jelentett már védelmet, a szociális jólét egyedüli biztosítójának a tagállamokat tartották. Az Euró bevezetése tovább növelte a negatív érzést az állampolgárokban, akik a közös valutát az inflációval társították össze. A GMU nagymértékben hozzájárult az integráció veszteségeiről és győzteseiről kialakult kép megváltozásához, néhány tagállam úgy érezte, hogy a GMU hátrányos számukra. Emellett a Stabilitási és Növekedési Paktumból származó költségvetési fegyelem is ellenérzetet váltott ki, hiszen a Paktum alapján, a Miniszterek Tanácsa figyelmeztetést illetve pénzügyi szankciókat is kiszabhat azokra a tagállamokra, amelyek nem tartják tiszteletben a közösen elfogadott költségvetési fegyelmet. Összességében elmondhatjuk, hogy ez a kategória leginkább a gazdasági érveket sorakoztatja fel.

A politikai euroszkepticizmus leginkább a szupranacionális intézményrendszer felépítésével, működésével szemben fogalmaz meg kritikákat. Az egyik jellemző érv a Maastrichti Szerződés által létrehozott uniós állampolgársággal szemben alakult ki, ugyanis így az állampolgárok úgy vélték, hogy nem tudnak egyszerre hűek maradni az uniós és a nemzeti állampolgárságukhoz. Később erre válaszul az Európai Tanács kimondta, hogy az uniós állampolgárság egy politikai és legális elgondolás, és nem abban az értelemben jelenti az állampolgárságot. Hasonló idegenkedés figyelhető meg az „európai identitás” és az „európai kultúra” elképzelésével szemben. Az európai identitás kialakításával az eredeti cél az integráció támogatottságának növelése és a közös piac elfogadtatása volt. Ehhez hozták létre az Unió különböző szimbólumait (a zászlót, a himnuszt, a mottót stb.), amelyek azonban jelentős szembenállásba ütköztek. A demokratikus deficit kifejezés szintén az egyik

legtöbbet hangoztatott ellenérv. Eszerint az emberek hiába választják a képviselőket az EP-be, ha annak hatásköre gyenge. Mindezek azt az érzést erősítik, hogy az integráció egy elkerülhetetlen folyamat és az EU egyre kevésbé fogja tudni ellenőrizni az őt alkotó részeket, emellett az EU kommunikációs stílusa is hozzájárul ahhoz, hogy az integrációról kialakult kép, miszerint ez egy elkerülhetetlen és visszafordíthatatlan folyamat, bevésődjön az emberek tudatába.

Az értékalapú euroszkepticizmus arra az ötletre épül, hogy az integrációs folyamat áttérjed az új szakpolitikai területekbe és egyre növekvő és illegitim hatást gyakorol olyan ügyekbe, amelyek társadalmilag konstruáltak és kulturálisan kötöttek. Az első probléma a belső piac beteljesülését érinti, ezen belül a négy szabadság elvének messzemenő következményeit. A második az emberi jogok különböző EU szakpolitikákban való megjelenésével kapcsolatos. Azt kritizálják, hogy az EU gyakran átlépve hatalmát indokolatlanul kérdőjelez meg olyan jogszabályokat, normákat, amelyeknek nemzeti kontextusban történelmi jelentőségük van. Az Európai Unió Alapjogi Chartájának elfogadása is jelentős ellenállásba ütközött, mind a kormányzatok, mind a politikai pártok között.

A kulturális vagy anti-európaiság abból indul ki, hogy Európa egy civilizáció, egy kulturális és történelmi entitás. A radikálisabb vonal úgy tartja, hogy Európa ilyen megközelítésben nem létezik. Szerintük a szabad kereskedelem nem fogja kiváltani az emberekben az összetartozás érzését. A másik vonal szerint Európa úgy van ábrázolva, mint egy homogén értékekkel, normákkal, tradíciókkal rendelkező entitás és ebből a szemszögből az európai integráció a globalizáció egyik kifejeződése, amelyet azért utasítanak el, mert a nemzeti értékeket háttérbe szorítja. Összességében a kulturális euroszkepticizmus kifejezi az európaizáció további folyamatának elutasítását; a szkepticizmusát Európa, mint kulturális és történelmi entitás iránt, az európai politikai identitás megkérdőjelezését; a bizalmatlanságot az európai országok, azok jogrendszere iránt, illetve ebbe a kategóriába sorolható még a faji felsőbbrendűség és a xenofóbia, amelyeket az egymás történelmi múltja miatti különböző sztereotípiák váltanak ki.¹⁹

¹⁹ Cécile Leconte, 2010: 46-67

2.2 Az euróválság és a német Európa politika változásának összefüggései

Görögország adósságválsága 2010-re az egész eurózóna válságát okozta, és ezzel nagy dilemmát okozott a valutaövezet tagországainak. Többféle forgatókönyv is született a válságkezelést illetően, az ország kizárástól kezdve a mentőcsomag nyújtásán keresztül az állandó válságmechanizmus létrehozásáig.

A válságkezelési folyamatban az eleinte vonakodó Németországnak kellett vállalnia a központi szerepet, és fel kellett ismernie, hogy ez a válság az egész Európai Unió létét fenyegeti. A válság időszaka alatt a nemzetközi figyelem Németországra európai szerepének és német politikájának megváltozására irányult. A német Európa politikában sokan egyfajta fordulatot láttak, a német érdekek fokozottabb megjelenését és védelmét, s ezt az Európából való kiábrándulásnak tulajdonították.

Ebben a fejezetben az eurókrízis és a német Európa-politika változásainak összefüggésével foglalkozom. A fejezetet a válság eurózónát érintő hatásainak bemutatásával kezdem. Ezt követően pedig a válságkezelésben betöltött szerepe és az állásfoglalása következik, rövid részben tárgyalva a közvélemény szerepét a politikai döntéshozókra. Végül pedig a válság okozta változásokat mutatom be a német Európa-politikában.

A fejezet célja annak bemutatása, hogy Németország a két éve tartó euróválság időszakában milyen kihívásokkal néz szembe, azokra hogyan reagál, és milyen álláspontot képvisel, és mire támaszkodik a döntései meghozatalában. Ez a fejezet hozzásegít ahhoz, hogy később vizsgálni tudjam ennek az időszaknak és eseményeinek hatását a politikai elit, illetve a közvélemény Európáról alkotott képére.

2.2.1. Az euróválság

2010 januárjában Görögország csak magas kamatfeltételek mellett számolhatott az államadósságának finanszírozásával, emellett a fizetéseképtelensége veszélyeztette a válság az euróövezet más országaiba történő átgűrűzését. 2010 tavaszán a görög adósságválság előidézte az eurózóna válságát, amely veszélybe hozta az egész Európai Unió fennmaradását.²⁰

Az euróválság rövid jellemzését, természetének bemutatását megelőzően mindenképp szót kell ejteni az alapvető problémákról.

A pénzügyi unió soha nem volt jól működő valutaövezet, hiszen eltérő gazdasági háttérrel rendelkező országok alkották, sőt olyan országok is bekerültek az euróövezetbe, amelyek nem valós adatokat közöltek, és száz százalék feletti államadóssággal rendelkeztek. Emellett nem sikerült elérni, hogy az országokban kialakuljon a gazdasági téren is egy normakövető magatartás, illetve egy fegyelmezett költségvetési politika. Az euróválság nem csak pénzügyi, hanem strukturális válság is, hiszen rávilágított a rendszer alapvető hibáira. Az eurózóna, ahelyett, hogy a tagországok közötti különbségeket csökkentette, és az elmaradottabb országokat felzárkóztatta volna, inkább elmélyítette a különbségeket.²¹

Az eurózóna pénzpiaci megítélését jelentős mértékben befolyásolta a válság, hiszen a pénzpiaci szereplők rádöbbenek arra, hogy az egyes államok versenyképessége és költségvetési fegyelme nagyon eltér egymástól, és az adott kormányok adósságkockázatai megváltoztak.²² Az euróövezet válsága hatással van az Európai Unió nemzetközi fellépésére is, hiszen erősíti a megosztottságát, ezáltal pedig a pénzpiaci szereplők bizalmatlanságát. Emellett egyfajta belső elégedetlenséget is eredményez, ugyanis egyre több országban, a gazdaságilag jól teljesítő államokban is előidézte a szélsőjobbboldali pártok pozíciójának erősödését, illetve az euroszkepticizmus térnyerését.²³

Az euró válsága azt bizonyította, hogy az „egy piac, egy pénz” elven alapuló pénzügyi rendszer nem idézi elő a tagállamok gazdasági helyzetének egymáshoz való felzárkózását. A valódi megoldás az „egy állam, egy pénz” elv alapján kialakuló politikai unió, vagy egy európai föderális állam megteremtése lenne, hiszen egy ilyen állam alkalmas lenne arra,

²⁰ Kiss J. László, 2011/01: 43

²¹ Kiss J. László: A „kettős csúcs” után: euróválság után, euróválság előtt. Magyar Külügyi Intézet. MKI-elemzések 2011/21, 3-4 <http://www.kulugyiintezet.hu/pub/displ.asp?id=JWVUBT>, letöltés ideje: 2012.04.01.

²² Kiss J. László, 2011/01: 43

²³ Kiss J. László, 2011/21: 3-4

hogy átcsoportosítsa az erőforrásokat az fejlettebb régióktól a kevésbé fejlett régiókba.²⁴ Az euróválság politikai természete egyszerre jelenti az integráció szükségességét és a lehetlent is, hiszen sok olyan feladat van, amely gazdaságilag szükséges lenne, viszont politikailag megvalósíthatatlan.²⁵

A válság kimenetelével kapcsolatban számos elképzelés született a valutaövezet felbomlásától kezdve az Európai Unió újraértelmezését célzó stabilitási szerződésen keresztül, az Európai Unió megszűnéséig. Annyi viszont biztos, hogy az euróválság végén az európai integrációnak másképp kell kinéznie, mint azelőtt.²⁶

2.2.2. Németország szerepe és állásfoglalása a válság leküzdésében

Az adósságválság következtében a figyelem és a felelősség is Németországra irányult, hiszen a válság és az Európai Unió átszervezésének kérdése összefüggésben áll a válság eddigi viszonylagos nyertesének, Németországnak az európai szerepével és a német politika átalakulásával.²⁷

Már a válság elején kirajzolódott, hogy Németország központi szerepet fog betölteni a válságkezelésben. A bajba került országok Németországhoz fordultak segítségért, mivel a német döntések, és különböző intézkedések példaértékűek voltak számukra. Emellett a csúcsertekezletek résztvevői tudták, hogy Németország nélkül egy állam sem menekülhet a válságból, hiszen a pénzügyi szereplők Németország részvétele, beleegyezése nélkül semmilyen pénzügyi intézkedést nem tartottak hitelesnek.

Annak ellenére, hogy az európai országok elfogadták, hogy Németország vezető szerepet töltsön be, a krízis elején saját érdekeit védő államként viselkedett, hiszen politikusai igyekeztek tartózkodni ettől a pozíciótól. Magatartásában a nemzetközi élet az Európától való elfordulást, saját érdekeinek követését, az Európából való kiábrándulást érezte.

Azonban az európai politikusok közül egyedül Angela Merkel volt olyan helyzetben, hogy saját feltételei alapján befolyásolja a helyzetet. Fel kellett ismernie, hogy ez a válság nem a korábban megszokott válságok egyike, hanem az egész Unió létét is veszélybe sodorhatja. A vezető szerepet többek között azért sem akarta vállalni, mert nemzeti érdekeket célzó belpolitikai nyomás nehezedett rá. Másrészt nehézséget okozott, hogy egyszerre van

²⁴ Ibid., 4.

²⁵ Kiss J. László: Németország, mint mag-Európa magja: az új „németkérdés” és az euróválság. MKI-elemzések 2012/05, 3-4 <http://www.kulugyiintezet.hu/pub/displ.asp?id=QWBGEU>, 2012.04.02.

²⁶ Kiss J. László, 2012/05: 3

²⁷ Kiss J. László, 2012/05: 3

jelen a német vezetés hiánya miatti kritika, illetve a német irányító szereppel szembeni fenntartás.

2010. május elején, ahogy a válság tovább mélyült, a Merkel-kormány kényszerhelyzetbe került, és vállalnia kellett a legnagyobb részt a Görögországnak nyújtott támogatásban, ezzel együtt meg kellett fogalmaznia, hogy milyen feltételeket szab a görög kormánnyal szemben.

A görög mentőcsomaggal kapcsolatban kormány késleltetése mögött egyfelől az állt, hogy Merkelnek meg kellett fontolnia, hogy a német alkotmánybíróság a no-bail-out záradék miatt alkotmányellenesnek tekinti az ország görög mentőcsomagban való részvételét. Másfelől úgy vélte, hogy ha túl hamar vállalja a kötelezettségeket, azzal gyengít saját tárgyalópozícióján. Már a válság kezdetén hangsúlyozta az IMF bevonását a válságkezelésbe, amelyben szélesebb garancia biztosítását látta, mivel az EMU-t nem tartotta elég erősnek ahhoz, hogy nagyon költségvetési fegyelmet és takarékossgot kényszerítsen ki. A kormány hangsúlyozta, hogy a meghozott intézkedések nem szolgálnak később precedensként, egyszeriek és szükségszerűek a közös valuta stabilitásának védelmében.²⁸

Merkelre több irányból nehezedett nyomás, a válságban lévő országok mellett az eurózónán kívüli államok felől is, főleg Nagy-Britannia és az USA részéről. Mindez az Európai Központi Bank szabályokat sértő tevékenységének támogatása érdekében, amely arra irányul, hogy az EKB vásárolja fel az adósságba került országok államkötvényeit, amely azonban súlyosan sérti a no-bail-out záradékot. Merkel a német alkotmánybíróság és a Bundesbank véleményére támaszkodik, amelyek elutasítják ezt a megoldást, mivel az csökkentené a takarékossgára irányuló politika ösztönzését.

Felmerült a válságkezelés során az eurókötvény bevezetése, amellyel szemben Németország szintén elutasító álláspontot képvisel. A várakozások szerint piacra dobásuk a kereslet növelésével csökkentené az eladósodott országok kockázati felárait, azonban jelentősen növelné Németországét. Kijelentette, hogy akkor az állandó válságmechanizmust is csak akkor hajlandó létrehozni, ha szigorúbbá teszik az ellenőrzést és a szabályokat.²⁹

Az euróválság ellen hozott legfontosabb intézkedései- a Görögország számára nyújtott mentőcsomag, a Lisszaboni Szerződés módosításának elhatározása, az állandó válságmechanizmus megvalósítása- azt mutatták, hogy Angela Merkelnek nemzeti szerepe mellett

²⁸ Kiss J. László, 2011/01: 12

²⁹ Kiss J. László: Hegemonia az euróválság útján, avagy a német hatalom korlátjai. Magyar Külügyi Intézet. MKI-tanulmányok 2011/37, 3-4 <http://www.kulugyiintezet.hu/pub/displ.asp?id=UGRKPU>, 2012.04.02.

az európai feladatoknak is meg kell felelnie, és nem csak német, hanem európai kancellárnak is lennie kell.³⁰

2.2.3. Az euróválság okozta változások a német Európa-politikában

Németországban az euró bevezetése éppen egybeesett a gazdasági recesszióval, és a német egyesítés költségeinek növekedésével. A tagállamok jelentős része meghaladta a Stabilitási és Növekedési Paktumban meghatározott hiány határértékét, többek között Németország is, és éppen ezért a Bizottság felszólította ezeket az országokat. Az eurózóna végül jelentős pozitívumokkal járt az első években: az európai gazdaságokat fellendítette; az euró erősödött, és úgy tekintettek a valutaövezetre, mint a stabilitás és jólét megtestesítőjére; a periférián lévő államok gazdaságát az alacsony kamatok és az olcsó hitelek javították; míg a német cégek alacsony bérekkel és a hatékonyságuk növelésével egyre versenyképesebbé tették Németországot.³¹

Mindezek idézték elő azt, hogy az euróválság következtében Berlin szerepe még inkább felértékelődött, hiszen a válságkezelésben a legnagyobb részt neki kellett vállalnia, viszont ezáltal a feltételeket is ő diktálhatta. Mindez jól mutatja szerepének megváltozását, a korábbi „Európában vállalt szerep” „Európáért vállalt szerepre változott”, ez pedig kifejezi a német politika geopolitikából a geoökonómia irányába történő elmozdulását.³²

Az Alkotmányszerződés kudarca a német föderális elképzeléseket hiúsította meg, és mély nyomokat hagyott. A fiskális föderalizmus gondolata visszaköszön, hiszen Németország a görög adósságválság kezelése során a Lisszaboni Szerződésben meghatározott intézményi keretek további mélyítésének útját választotta. Ez alapján Németország pénzügyi felelősségét a nagyobb beleszólásával, és a saját érdekeiknek megfelelő szabályok megerősítésével kapcsolja össze. Berlin számára a „több pénz Európáért”, több beleszólást és több szabályt, valamint hatékonyabb intézményeket jelent.

Ezt a logikát követi a 2011 márciusában elért uniós megállapodás a Lisszaboni Szerződés módosításával a gazdasági kormányzás irányában, és bár nem csökkenti Németország pénzügyi kötelezettségeit, de a német érdekeknek megfelelő szorosabb gazdaságpolitikai és pénzügyi koordinációt szorgalmaz.³³

³⁰ Kiss J. László, 2011/01: 44

³¹ William E. Paterson, 2011: 68

³² Kiss J. László: Németország, mint mag-Európa magja: az új „németkérdés” és az euróválság. MKI-elemzések 2012/05, 5 <http://www.kulugyiintezet.hu/pub/displ.asp?id=QWBGEU>, 2012.04.02.

³³ Kiss J. László: 2011/01: 38-55

Az euróválság következtében arra derült fény, hogy a perifériaországok gazdasági problémáira nem nyújt megoldást az, ha Németország, az Európai Unió legnagyobb és leghitelelhetőbb gazdasága a saját stabilitási normáit kényszeríti rájuk. Az deficit-es tagországokban a szigorú költségvetési politika akadályozza a versenyképesség erősödését, és a meglévő adósság mértéke is növekszik. Mindez megköveteli Berlintől, hogy lazítson, és tegye rugalmasabbá a stabilitási politika elveit.³⁴

Az euróválsággal és Németországgal kapcsolatban gyakran olvashatunk olyan kifejezésekről, mint a „Kerneuropa”, illetve az „európai Németország”, vagy „német Európa” köréről. A következőkben röviden kitérnék erre a két jelenségre.

2.2.3.1. Európai Németország vagy német Európa?

A második világháború után Németország arra vágyott, hogy ugyanolyan legyen, mint a többi állam, mindenféle kivételesség nélkül. Mivel az európai integrációval szorosan együttműködve fejlődött, mely a felemelkedés módját jelentette számára, az európai államokhoz képest Németország támogatta leginkább a folyamatokat, és az erősödő integrációt. Célja volt, hogy a legjobb európai állammá váljon, az európai Európa politika képviselőjévé legyen. Franciaország a német gazdasági és pénzügyi támogatással egy francia vezetésű Európát akart, míg Németország Franciaország politikai támogatásával egy „európai Németországot” szeretett volna létrehozni. Eleinte az az elgondolás élt, hogy a német és az európai érdekek megegyeznek, és ami jó Németországnak, az jó Európának és fordítva. Már a német egységet követően kirajzolódott ennek az ellentéte.

A görög adósságválság idején is elváltak a német és az európai érdekek, ezt követően pedig az uniós szabályok és struktúrák megerősítésével erőfeszítéseket tettek a német érdekek európaizálására.³⁵

A válság második szakaszában sokan az „európai Németország” kifejezés megfordításáról, a „német Európáról” beszélnek, pontosan azért, mert a német érdekeket az Európai Unió érdekeivé is akarták tenni.³⁶ Emellett a kifejezés azzal is magyarázható, hogy a német stabil és fegyelmezett pénzügyi politikát akarta rákényszeríteni a válságba került dél-európai államokra, amely azonban kudarcba fulladt.

Az európai Németország kifejezés eredetileg azt jelenti, hogy Németország még mindig a normatív, irányadó képviselője Európának, míg a német Európa azt jelenti, hogy az

³⁴ Kiss J. László, 2012/05: 5

³⁵ Kiss J. László, 2011/01: 36-37

³⁶ Kiss J. László, 2011/37: 7

euróválság megoldásának a főszereplője. Ma a két kifejezés egyszerre van jelen, viszont mindkettő újraértelmezésre szorul.³⁷

2.2.3.2. Kerneuropa

Ha megfigyeljük az európai integráció folyamatát, akkor megtapasztalhatjuk a differenciált együttműködést, amelynek egyik típusa az ún. változó geometriájú Európa. Ez fogalom azt fejezi ki, hogy a fejlettebb és fejletlenebb tagállamok között az integrációs együttműködésben jelentős különbségek vannak és lesznek akik részt vesznek bizonyos folyamatokban, illetve lesznek, akik kimaradnak.³⁸

Az eurózóna ahelyett, hogy kiegyenlítette volna a tagországok közötti különbségeket, inkább elmélyítette azokat, és így három kategóriát képezett: az „eurócentrumot”, amelyet Németország, a Benelux-államok, Franciaország és Ausztria alkot; az „európerifériát” a dél-európai államokkal; illetve az euróövezeten kívüli, de az euró mellett elkötelezett államokat.³⁹

A centrumországok-vagy más néven Kerneuropa, mag-Európa- fontos szerepet játszik, hiszen az egyre nagyobbá váló Európában erős központi szerepet kell betölteniük az integráció egyes területein. Az integráció jövőjével foglalkozó szakemberek úgy vélik, hogy a mag-Európának, tehát a legjobban, leggyorsabban haladó országoknak intézményesülnie kell, tehát formális kereteket kell öltenie, és legalább egy kétsebességes Európát kell létrehoznia, hiszen ezek az országok fogják az irányadást megtenni, és támogatni a különböző politikákat, amelyekhez később a kevésbé fejlett országok fognak csatlakozni. A válság megoldását, illetve a jelenlegi helyzet kezelését, tehát Európa megmentését egyedül ezzel az úttal látják megvalósíthatónak.⁴⁰

Az elképzelést többen kritizálták az unión belüli differenciáltság kialakulása miatt, hiszen az államok egy bizonyos csoportja nagyon előreszaladna, és erősebben integrálódna bizonyos területeken, mások pedig lemaradnának. A politikusok egy része ettől az elképzeléstől elhatárolódott, mert szerintük inkább Európa megosztását, mintsem egységét segítené elő.⁴¹

³⁷ Kiss J. László, 2012/05: 4

³⁸ Arató Krisztina, 2002: 4

³⁹ Kiss J. László, 2011/21: 3

⁴⁰ Kiss J. László: 2012/05: 3

⁴¹ Ibid., 8

2.3. Az euroszkepticizmus jelei Németországban?

2.3.1. Politikai elitek szintje

A globális gazdasági válság és a következtében kirobbanó eurókrízis alapvető változásokat hozott az integráció megítélésében. Az állampolgárok egyre növekvő kételkedéssel és kritikával szemlélik a folyamatokat, és mivel a politikai pártok nagymértékben függenek az állampolgároktól, ezért fontos megfigyelni az EU-hoz fűződő kapcsolatukat, illetve ennek változását, vagy éppen maradandóságát.

A németországi kormánykoalíciót alkotó három pártot, a CDU-t, a CSU-t és az FDP-t fogom részletesebben megvizsgálni, hiszen a legfőbb döntések meghozatalában és a válságkezelés során a fő erő a kormánykoalíció kezében van.

Az elemzést két részre osztottam. Először az egyes pártok ideológiájával, alapvető értékeivel, és eredendően az Európai Unióhoz fűződő kapcsolatukkal foglalkozom. A második részben a kirobbanó eurókrízis válságkezelésében betöltött szerepet, az eltérő nézeteket, álláspontokat mutatja be.

2.3.1.1. CDU – Christlich Demokratische Union

2.3.1.1.1. A párt ideológiája és Európai Unióhoz fűződő viszonya

A CDU az 1945 és 1949 közötti időszakban jött létre, jelenleg az FDP-vel koalíciót alkotva kormányoz. Az alapítók célja a párt létrehozásával az volt, hogy a politika iránt érdeklődő keresztény embereket egy unióba tömörítse. A CDU alapvető értékei közé sorolja a család fontosságát, az igazságosságot, a szociális egyenlőséget, a szabadságot, a szolidaritást, és az emberi javak meglétét. A szociális piacgazdaságra épít, úgy gondolja, hogy a globalizáció számára ez a fő válasz. Saját hitvallása szerint kereszténydemokrata, liberális és konzervatív párt, amely az összes keresztény irányzatot akarja képviselni a politikai színtéren.

A CDU értékei megegyeznek az Európai Unió alapvető etikai értékeivel. Elvben támogatja az Európai Uniót, a politikai uniót, valamint a hatalom átruházását európai szintre. A CDU német Európa pártnak vallja magát, amely mutatja az európai integrációhoz fűződő történelmi kötődését. Az integráció folyamatában a kezdetektől fogva kulcsszerepet játszott, a béke, a biztonság, a folytonosság és a szabadság letéteményesének tekintette.

Mindemellett azt vallják, hogy egy erősebb Európa jobban segíti a német érdekek érvényesülését és keresztülvitelét.⁴²

2.3.1.1.2. Gazdasági válság és az eurókrízis

A gazdasági válság és az ebből kialakuló eurókrízis alapvető változásokat hozott a CDU, az EU gazdaságilag legerősebb és leghiteleképesebb országának kormánypártja számára. Mielőtt a válság hatásainak elemzésébe kezdenék, fontos leszögezni, hogy a CDU kezdetektől fogva támogatta az EMU-t, az európai gazdasági és monetáris rendszert. Elfogadta, hogy ez egy automatikusan szorosabb gazdasági és politikai integrációt jelent, viszont a párt azt az álláspontot vallja, hogy a közös európai egyesülés erősíti a tagállamok gazdasági erejét és összetartását. Egy erős Európában látják a német érdekek érvényesülését.

A görög adósságválság kirobbanásával a CDU-nak vállalni kellett a vezető szerepet a válságkezelésben, amelyet történelmi felelősségének érzett, és ezzel szembeszállt a negatív közvéleménnyel. A kezdeti időszakban hezitált ugyan, amelynek két oka volt: egyrészt a saját ideológiai céljai szerint és a szubszidiaritás elve alapján akarta a német érdekeket az Európai Unión keresztülvinni, másrészt pedig féltette a szavazói bázist, hiszen a közvélemény negatívan viszonyult a válságkezeléshez, és Németország pénzügyi hozzájárulásához. Később, amikor a vezetők rádöbbenek, hogy ez a válság sokkal komolyabb és az Európai Unió létét fenyegeti, onnantól kezdve kiemelkedő fontosságú Görögország megsegítése, és a nemzeti érdekeken való felülemelkedés.⁴³

A válságkezelés során nem csak a koalíción, hanem a CDU-n belül is többször lehetett nézeteltérésekről, fenntartásokról olvasni az egyes döntésekkel szemben. Mindezek lehetnek akár az euroszkepticizmus jelei, azonban, hogy ez kijelenthetővé és bizonyíthatóvá váljon, át kell tekinteni a legfontosabb történéseket.

2010 májusában a Görögországot megsegítő megállapodás megszületését sem a kormány, sem a parlamenti pártok, és a tartományok sem támogatták teljes mértékben. Bár Merkel hangsúlyozta, hogy a német szerepvállalás nem a német adófizetők pénzéből, tehát költségvetésből lesz finanszírozva, de az ellenzéki pártok erről határozott garanciákat akartak. A koalíciós partner FDP is fenntartásokat fogalmazott meg a csomaggal szemben, és a

⁴² Felicitas Rabiger, 2011: 33-38

⁴³ Felicitas Rabiger, 2011: 64-73

kancellár pártja, a CDU sem támogatta egyöntetűen.⁴⁴ A segélycsomagról szóló parlamenti választások előtt a pártok frakciói között alkudozások kezdődtek annak érdekében, hogy meggyőzzék az ellenzéket a tervezet megszavazásáról. Ekkor egy felmérés alapján a lakosság 90%-a Görögország megsegítése ellen volt, ami nagymértékben befolyásolta a politikai eliteket, akik féltették a szavazóbázisukat.⁴⁵

Merkelt többen bírálták az óvatos, kiváró taktikája miatt. Azzal vádolták, hogy az észak-rajna-vesztfáliai tartományi választások miatt késleltette a döntést a görög mentőcsomaggal kapcsolatban, amelynek végső összege a halasztással csak nagyobbra duzzad. A szavazók végül megfosztották a német felsőházi többségtől Merkel koalícióját.⁴⁶

A növekvő eladósodással, az államadósság csökkentésével, a görög és euróválság tanulságaival, a stabilizációs egyezmény betartásával, és egyben a többi ország számára a példamutatással indokolta a kancellár a II. világháború utáni időszak legnagyobb takarékosági programját, amely széles körben nagy ellenállásba ütközött és a társadalmi béke megomlásával fenyeget.⁴⁷

2011 májusában Merkel annak érdekében, hogy megnyerje a koalíción belül azoknak a politikusoknak a támogatását, akik korábban ellenezték a Görögországnak nyújtandó további segélyeket, egy rendezvényen a nyilatkozatában szokatlan üzeneteket fogalmazott meg. Kifejtette, hogy nem csak az a lényeg, hogy az egyes országok ne halmozzanak fel adósságokat, hanem, hogy növeljék a munkaidejüket, és csökkentsék a szabadságokat.⁴⁸

2011. október végén az euróövezeti mentőalap, az EFSF bővítésével kapcsolatban a CDU-n belül újabb nézeteltérések támadtak. Több CDU-s képviselő úgy vélte, hogy a bővítés nem oldja meg a problémákat, és Németország fizetőképességét hátrányosan befolyásolja, ha folyton arra kényszerül, hogy más tagállamok által felhalmozott adósságokat egyre nagyobb összegekkel finanszírozza. Végül a koalíción belül sikerült megegyezniük abban, hogy Merkel úgy segítsen az euróövezet megmentésében, ahogy az a németeknek a

⁴⁴ Nem fogadta osztatlan támogatás Görögország megsegítését Németországban. HVG. 2010.05.02. http://hvg.hu/gazdasag/20100502_nem_fogadta_osztatlan_tamogatas_gorogorsz, letöltés ideje: 2012.04.15.

⁴⁵ Görög segélyalkuk: Merkelnek egy napja maradt az ellenzék meggyőzésére. HVG. 2010.05.06. http://hvg.hu/vilag/20100506_merkel_bundestag_alkudozasok_gorog_segely, letöltés ideje: 2012.04.15.

⁴⁶ Nagyot bukott Merkel a görögök miatt. HVG. 2010.05.19. http://hvg.hu/vilag/20100509_megbuntettek_merkelt_a_gorogok_miatt, letöltés ideje: 2012.04.15.

⁴⁷ Az eddigi legnagyobb takarékosági program Németországban. HVG. 2010.06.13. http://hvg.hu/vilag/20100608_takarekossagi_program_nemetorszag, letöltés ideje: 2012.04.15.

⁴⁸ Merkelt bírálja az ellenzék is. HVG. 2011.05.19. http://hvg.hu/vilag/20110519_merkel_ellenzeki_biralat, letöltés ideje: 2012.04.15.

legjobb. Végül a parlament óriási többséggel elfogadta az európai mentőcsomag bővítését.⁴⁹

A CDU állásfoglalását tükrözi az Európai Unióval szemben az a 2011 novemberében bemutatott határozat, amely többek között az alapszerződések módosítását, ezen belül javasolja a szankciók beépítését a Stabilitási és Növekedési Paktumba, a gazdasági kormányzás erősítését, a tagállamok esetleges euróövezetből történő önkéntes kilépését. Az eurókötvény bevezetésével kapcsolatban, Németországban a pártok megegyeztek abban, hogy továbbra is ellenző állásponton maradnak.⁵⁰

2012 januárjában a kormánykoalícióban belül érezhető a türelmetlenség, hiszen a támogatások ellenére csak csekély javulás figyelhető meg, éppen ezért a segélyfizetések megszüntetésével fenyegeti Németország Görögországot abban az esetben, ha nem teljesíti a támogatások feltételeit. A davosi Világgazdasági Fórumon Merkel kijelentette, hogy nem a mentőalap bővítése, hanem az unió politikai megerősítése az euróválságból való kilábalás megoldása. 2012. február végén a Bundestag hozzájárulását adta a második görög mentőcsomaghoz, bár Merkel nem szerezte meg a kancellári többséget, ezért támaszkodnia kellett az ellenzékre.⁵¹

2012. március elején a brüsszeli csúcstalálkozón 25 tagállam írta alá a Fiskális Paktumot, amelynek megalkotását korábban Angela Merkel kezdeményezte. A Paktum azzal, hogy garantálja a szigorúbb költségvetési fegyelmet, segít helyreállítani a bizalmat az EU Gazdasági és Pénzügyi Uniója iránt.⁵²

A CDU-t megvizsgálva következtetésképpen levonható, hogy a párt esetében euroszkepticizmusról nem beszélhetünk. A párt ideológiája, alapvető értékei megegyeznek az Európai Unióéval, történelmi okokból is felelősséget érez az integráció védelme és erősítése iránt. Az, hogy a választási kampánya során, illetve a programjaiban érezhető az európai ügyek hiánya, valamint megfogalmazott néhány kritikát, nem tekinthető euroszeptikus magatartásnak, hiszen nem ellenezte az integrációt mélyítő folyamatokat, inkább csak javaslatokat tett az elérésük érdekében. A kiérett euróválság során a párt

⁴⁹ Kétélyek övezik a mentőcsomagot Berlinben. HVG. 2011.10.25.
http://hvg.hu/gazdasag/20111025_efs_f_mentocsomag, letöltés ideje: 2012.04.19.

Euró: ki ad még pénzt erre a projektre?" HVG 2011.10.26.
http://hvg.hu/gazdasag/20111026_euro_EFSF_Csucs, letöltés ideje: 2012.04.15.

⁵⁰ Kilépés az eurózónából: Merkel pártja megengedné. HVG. 2011.11.16.
http://hvg.hu/vilag/20111116_eurozona_merkel_cdu, letöltés ideje: 2012.04.15.

⁵¹ 25 tagország írta alá a költségvetési fegyelemre vonatkozó szerződést. EU-vonal
<http://www.euvonal.hu/index.php?op=hirek&id=7289>, letöltés ideje: 2012.04.15.

⁵² 25 tagország írta alá a költségvetési fegyelemre vonatkozó szerződést. EU-vonal
<http://www.euvonal.hu/index.php?op=hirek&id=7289>, letöltés ideje: 2012.04.15.

végig azon az állásponton van, hogy meg kell menteni az eurót, hiszen szerintük, ha az euró kudarcot vall, akkor az Unió is megbukik. Merkel végig a politikai és gazdasági unió erősítését szorgalmazza. Az esetleges nézeteltérések miatt a CDU-n belül egy kisebb csoport euroszkepticizmusát sejthetjük, azonban azt gondolom, hogy az ellenérvek inkább a negatív közvélemény hatásai, a szavazók elvesztése iránti félelem, valamint elsősorban Görögország ellen irányultak. Ilyen tekintetben nem lehet sem kemény, sem puha euroszkepticizmusról beszélni a Taggarték féle csoportosítás szerint, és a Cas Mudde féle csoportosítás alapján az eurorajongó kategóriába lehet osztani, hiszen alapvetően pozitívan áll az EU-hoz és annak értékeihez, illetve szorgalmazza az integráció további bővítését. A harmadik csoportosítás szerint pedig a maximalista kategóriába sorolnám a válságkezelés során tett nyilatkozatok alapján.

2.3.1.2. CSU – Christlich Soziale Union

2.3.1.2.1. A párt ideológiája és Európai Unióhoz fűződő viszonya

A CSU 1945 őszén jött létre Bajorország tartományban keresztény, főleg katolikus értékeket alapul véve, és több mint 60 éve sikeresen testesíti meg és képviseli a bajor lakosság érdekeit a politikai szinten. A CDU-val közösen alkotott frakcióval és az FDP-vel koalícióra lépve kormányoznak. A CDU-val ugyanazokat az értékeket és ideológiát vallják, tehát a békét, szabadságot, emberi jogokat helyezik előtérbe, azonban a CSU mindig is meg akarta őrizni autonómiáját, és tartományi szinten csak a saját érdekeit akarta nézni. Az EU-hoz fűződő kapcsolatát tekintve ugyanazokat az értékeket vallja, alapprogramjában is kifejezi az EU létének fontosságát, azonban konzervatív pártként a hazát, a nemzetet és a közös történelmet tekinti döntően az embereket összetartó erőnek. A szubszidiaritás és a szuverenitás elve kiemelkedő fontosságú számukra, amelyet úgy értelmeznek, hogy az EU távol tartja magát a nemzeti ügyektől. A CSU sokkal radikálisabban közelít az EU-hoz és kifejezi szkepticizmusát a nemzeti hatáskörök európai szintre történő átruházásával kapcsolatban.⁵³

2.3.1.2.2. Gazdasági válság és az eurókrízis

A CSU eredendően a CDU-hoz hasonló álláspontot képvisel a Gazdasági és Monetáris Uniót illetően, tehát támogatja az erős belföldi piacot és a stabil valutát, amely garantálja a békét és a jólétet Európa állampolgárai számára.

⁵³ Felicitas Rabiger, 2011: 36-38

Mindezek mellett ugyanakkor sokkal nyíltabban fogalmazza meg és vállalja kritikáit az Európai Unióval szemben, például azt, hogy a konvergencia kritériumok betartása nélkül nem csatlakozhat senki az eurózónához. A testvérpártjuktól eltérően sokkal radikálisabbak, és a publikum is előszeretettel használja az euroszeptikus kifejezést a párttal kapcsolatban. Nem támogatja az olyan intézkedéseket, lépéseket, amelyek pénzügyileg hátrányosan érintenék Németországot.⁵⁴

Ha megfigyeljük a válságkezelés megkezdése óta megjelent nyilatkozatokat, akkor kirajzolódik, hogy a CDU és a CSU a válságkezelést illetően eltérő véleményen van. A CSU a kezdetektől fogva szigorúbban állt a támogatások kérdéséhez. Már a kezdeti időszakban is hangsúlyozták, hogy Görögország számára az lenne a legjobb, ha kilépne az euróövezetből, tehát egyértelműen kilátásba helyezte a kilépést.

2011 októberében a párt nürnbergi kongresszusán két irányzat rajzolódott ki: az Európát támogatók és az egyre erősödő euroszeptikusok. A pártelnök továbbra is hangsúlyozta, hogy Európa mellett elkötelezett párt maradnak, azonban elutasítják a centralizált és bürokratikus Európát. Többen nyíltan ellentmondtak annak, hogy mélyíteni kellene az integrációt. Ehelyett a régiók Európájának modelljét támogatják, és kiemelkedő fontosságúnak tartják a szubszidiaritás elvét, mivel szerintük az EU legfőbb erénye az értékközösség.

Felvázolták jelenlegi hozzáállásukat a válságkezeléshez. Kiállnak az egymás iránti szolidaritás mellett, de fontosnak tartják a saját felelősséget, és a további támogatásokat attól teszik függővé, hogy a tagállam mennyire járul hozzá az okok megszüntetéséhez.⁵⁵

A véleménykülönbség leginkább a második görög mentőcsomagot övező parlamenti szavazáson mutatkozott meg, amikor Merkelnek nem sikerült megszerezni a kancellári többséget, és az elfogadtatáshoz az ellenzékre kellett támaszkodnia.⁵⁶

A CSU radikálisabb és kritikusabb hozzáállása az Európai Unióhoz egyértelműen érezhető, azonban ismét ki kell hangsúlyozni, hogy azért, mert egy párt kritikákat fogalmaz meg, még nem lesz euroszeptikus. Viszont a párton belül egy kisebb csoport kifejezte a további mélyítéssel szembeni ellenszenvét, ami okot adhat arra, hogy esetleg egyfajta puha euroszepticismus meglétét feltételezzük. Egy másik erre utaló jel, hogy az új elnökválasztás kapcsán felmerült az ötlet, hogy a párt leginkább euroszeptikusnak kikiáltott tagját,

⁵⁴ Felicitas Rabiger, 2011: 64-72.

⁵⁵ Pietsch Lajos, MTI tudósító: „Erősödő euroszeptikusok a CSU nürnbergi kongresszusán”, <http://stop.hu/kulfold/erosodo-euroszeptikusok-a-csu-nurnbergi-kongresszusan/944782/#null>, 2012.04.16.

⁵⁶ Kohl: Európa megerősödve kerülhet ki a válságból. http://gazdasag.ma.hu/tart/cikk/c/0/124657/1/gazdasag/Kohl_Europa_megerosodve_kerulhet_ki_a_valsgabol, letöltés ideje: 2012.04.16.

név szerint Peter Gauweiler (a Merkel-kormány politikájának egyes lépéseit többször próbálta megghiúsítani) alelnökké válasszák.⁵⁷ Ha ez megtörténne, az ténylegesen biztosítaná a nyíltan euroszeptikus irányba történő elmozdulást.

2.3.1.3. FDP – Freie Demokratische Partei

2.3.1.3.1. A párt ideológiája és Európai Unióhoz fűződő viszonya

Az FDP-t 1948 decemberében hozták létre. 1998-tól ellenzékbe került, végül 2009-től a CDU/CSU-val koalíciót alkotva kormánypárt. Liberális pártként alapvető fontosságúnak tartja az egyén szabadságát, kiáll a tolerancia, a szabad döntések, a társadalom sokszínűsége mellett, és küzd az egyének egyenjogúságáért. Védik a társadalom mozgásterét, és megpróbálnak olyan lehetőségeket biztosítani, amelyek hozzájárulnak az egyén kibontakozásához.

Elfogadja az Európai Unió alapelveit, kívánja az integrációs folyamat további mélyülését, hiszen a globalizációra válaszul az egyedüli alternatívát ebben látja. A párt szerint szükség van az európai egyesülésre, hiszen egy ország sem képes a globalizálódó világban gazdaságilag, politikailag, kulturális szempontból helytállni. A bürokrácia és a centralizáció szerintük nem járul hozzá ahhoz, hogy Európa versenyképesse és cselekvőképesse váljon, éppen ezért hangsúlyozzák, hogy az EU-nak decentralizáltan, a szubszidiaritás elve alapján kell működni. Az európai diverzitás nem gyengíti a tagállamokat, hanem sokkal inkább erősíti, éppen ezért nagyon fontosnak tartják, hogy az emberek közelebb kerüljenek az EU-hoz és kialakuljon bennük az európai identitás.⁵⁸

2.3.1.3.2. Gazdasági válság és az eurókrízis

Az FDP egy erősebb koordinálást szeretne a gazdaság, a környezetvédelem, a pénzügyi és a közös valuta politikát illetően. Emellett fontosnak tartják a belső piac kiteljesedését, a közös agrárpolitika erősítését a szociális piacgazdaság elvein alapulva, illetve annak elérését, hogy az Unió vezető szerepet játsszon a kutatás és technológia területén. Tehát ezeken alapulva kijelenthető, hogy az az FDP támogatja az EMU-t és annak erősödését.

A válságkezelés első évében a kormánykoalícióban relatíve nagyobb volt az egyetértés, azonban a várt eredmények elmaradása, a negatív hozzáállás a lakosság részéről, valamint

⁵⁷ Pietsch Lajos, MTI tudósító: „Erősödő euroszeptikusok a CSU nürnbergi kongresszusán”, <http://stop.hu/kulfold/erosodo-euroszeptikusok-a-csu-nurnbergi-kongresszusan/944782/#null>, 2012.04.16.

⁵⁸ „Verantwortung für die Freiheit” - Freiheitsthesen der FDP für eine offene Bürgergesellschaft” http://www.fdp.de/files/565/Freiheitsthesen_Entwurf_der_Grundsatzkommission.pdf, 2012.04.18.

a 2011 elején megkezdődött helyi tartományi parlamenti választások az FDP politikáját, hozzáállását illetően hoztak némi változásokat.

2011 őszén az EFSF bővítését egyre nagyobb kételyek övezték, nagyobb volt az ellenzők aránya és száma, mint korábban, a képviselők hiányolták a kellő mértékű információt, és ezt megelőzően az FDP nyíltan fellázadt Merkel Európa politikája ellen, és az adósságba került országok kilépésének lehetőségét vázolta fel, amit ekkor Merkel még teljes mértékben elutasított.⁵⁹ Szakértők szerint az FDP szembeállása nem is igazán annak köszönhető, hogy az eurót akarná megmenteni, hanem inkább a lakosság hangulatához igazodó populistá álláspontokkal a választásokon szeretne minél jobb eredményt elérni.⁶⁰

Az FDP-t alapvetően nem lehet az euroszeptikus pártok csoportjába sorolni, hiszen a 2012 februárjában megjelent alapelveit összefoglaló dokumentumban többször is hangsúlyozza az integrációs folyamat mélyítésének szükségességét, a megfogalmazott kritikák pedig mind az EU javítását célozzák, mint javaslatok egy erősebb Európa megteremtéséhez. Az, hogy Merkel Európa politikájával bizonyos szembeszegülés figyelhető meg, véleményem szerint főként a tartományi választásoknak köszönhető, a párt több tartományban is óriási vereséget szenvedett, ezért a lakosságnak tetsző állásponttal próbálta bővíteni a szavazói bázisát. A bevezetőben említett, úgynevezett vote-seeking pártra emlékeztet ez a hozzáállás, amely a szavazatok megszerzése érdekében hajlamos euroszeptikus álláspontra áttérni. Az FDP esetében tehát nem beszélhetünk az euroszepticismus jeleiről, hanem a párt retorikájának megváltoztatásáról, populista eszközök alkalmazásáról, amivel próbálták az állampolgároknak tetsző kritikákat megfogalmazni a szavazói bázisuk megtartása érdekében.

⁵⁹ Kételyek övezik a mentőcsomagot Berlinben. HVG. 2011.10.25.

http://hvg.hu/gazdasag/20111025_efs_f_mentocsomag, letöltés ideje: 2012.04.19.

⁶⁰ Fellázadt Merkel Európa-politikája ellen a koalíciós partnere. HVG. 2011.09.14.

http://hvg.hu/gazdasag/20110914_merkel_fdp_europolitika, letöltés ideje: 2012.04.19.

2.3.2. Közvélemény szintje

Az euróövezet válsága egész Európában hozzájárult a lakosság euroszkepticizmusának erősödéséhez, és a válságkezelés során megmutatkozott, hogy milyen ereje is van a közvéleménynek a politikai döntéshozókra. A német pártokat vizsgálva, szinte minden alkalommal lehetett arról olvasni, hogy az adófizetők nagy része ellenzi a lehetséges alternatívákat, vagy az éppen meghozott döntéseket. Érdekes megfigyelni, hogy a pártok és a lakosság is kölcsönösen hatnak egymásra. A lakosság a szavazatai megvonásával tudja befolyásolni a pártokat, és a hatalmukat féltő pártok ennek érdekében alakítják álláspontjukat. A pártok is tudnak ugyanolyan hatással lenni a lakosságra azzal, hogy populista, az emberek álláspontjához közelebb álló érveket használnak fel a nyugtatásra, és a szavazóbázisuk megtartására.

A vizsgálat során a közvélemény-kutatások eredményeit fogom áttekinteni. Ezeket az elméleti bevezetőben bemutatott Fuchs, Roger és Magni-Berton féle kategóriák alapján fogom csoportosítani. Először azt nézem meg, hogy milyen változások történtek az EU elvi támogatását illetően, majd ezt követően az intézmények, végül pedig a kormányok, hatóságok eredményeit tekintem át.

2.3.2.1. Közvélemény-kutatások eredményei

Az Európai Bizottság 1973 óta készíti az Eurobarometer vizsgálatokat, amelyeknek az a célja, hogy a közvélemény alakulásának folyamatát felmérje az Európai Unióban. A felmérések témái és kérdései széles skálán mozognak, az euróhoz történő hozzáállásuktól kezdve, a további bővítésen keresztül a környezetvédelemig minden témát megtalálhatunk. Elsődlegesen az Eurobarometer 69 és 75 közötti, tehát a 2008 tavasz és 2011 tavasz közötti időszakban végzett felméréseket fogom használni, főleg az elvi támogatás és általános támogatás változásainak vizsgálatánál. Az indokolt támogatás ugyanis az adott ország kormányainak, döntéseinek, eredményeinek megfigyelésén is alapul az EU-t érintő kérdések mellett. Ehhez fogom használni a berlini székhelyű Infratest Dimap Politikai Közvélemény és Választáskutató Intézet felméréseit.

2.3.2.1.1. Elvi támogatás

A német társadalom eredendően, történelmi okokból, fenntartások nélkül támogatja az integráció ötletét. Az elvi támogatás kategória azt vizsgálja, hogy az állampolgárok az Európai Unió alapvető értékeivel, céljaival mennyire azonosulnak, értenek egyet, mit jelent

számukra. Az Eurobarometer 69 vizsgálatnak van egy olyan külön része, amely azzal foglalkozik, hogy milyen értékeket tartanak fontosnak az európaiak. A németek 62%-ának a béke a legfontosabb érték.⁶¹ Később láthatjuk, hogy mit gondolnak arról, az Unió mennyire teremti meg nekik a békét.

A görög adósságválsággal kezdődő folyamat azonban hozott némi változásokat az Európai Unió megítélésében. A kategórián belül két alapvető kérdéssel foglalkozom. Az egyik arról szól, hogy milyen képük alakult ki az Európai Unióról. 2008-ban a megkérdezettek legnagyobb hányada (42%) semlegesnek, közömbösnek érezte az EU-t, míg 38% kifejezetten pozitív arculatot tulajdonított neki. 2010-ben, a görög mentőcsomag elfogadása körüli időszakban megfigyelhető a válság hatása, amikor is a pozitív megítélés (29%) viszonylag nagyot csökkent, míg a semlegesség (45%), illetve a negatív (19%) kép pontosan ebben az időszakban erősödött meg. (1. ábra)⁶² Ezek az eredmények talán nem tűnnek nagyon szembetűnőnek, de mindenképpen érdemes megnézni ugyanebben az időszakban az EU átlagot, amely a semlegesség terén 37%, a pozitív 36%, míg a negatív megítélés 16%. (2. ábra)⁶³ Tehát megfigyelhető, hogy a szinte minden évben EU-átlag fölötti pozitív megítélés milyen nagyot változott, és jóval az EU átlag alá is esett.

A második kérdés, amely szervesen kapcsolódik az elsőhöz, úgy jelenik meg az Eurobarometer vizsgálataiban, hogy a megkérdezetteknek különböző állítások közül kell kiválasztani azt, amelyik a legjobban írja körül, hogy számukra mit is jelent az Európai Unió. Az emberek nagy részének főként a pozitívumok jutottak eszébe: 2008-ban az akadálytalan utazás, munkavállalás (55%), az euró (46%), béke (41%). Emellett viszonylag sokan, a megkérdezettek harmada a bürokráciát, 37%-a pedig a pénzek pazarlását is megemlítette. A két időszak közötti értékeket megfigyelve, találhatunk néhány változást 2010-ben is. A pénzügyi pazarlást 10%-al többen, tehát 45% jelölték be, valószínűleg ezzel is jelezve, hogy a görög mentőcsomaggal és Németország nagyarányú szerepvállalásával

⁶¹ Eurobarometer 69, 17. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb69/eb69_values_en.pdf (2012.04.21.)

⁶² Eurobarometer surveys: „45-Image of the European” in Germany 04/2008-05/2011 http://ec.europa.eu/public_opinion/cf/showchart_line.cfm?keyID=2202&nationID=3,&startdate=2008.04&enddate=2011.05 (letöltés ideje: 2012.04.21.)

⁶³ Eurobarometer surveys: „45-Image of the European” in EU 04/2008-05/2011 http://ec.europa.eu/public_opinion/cf/showchart_line.cfm?keyID=2202&nationID=16,&startdate=2008.04&enddate=2011.05, (2012.04.21.)

nem teljesen értenek egyet. (3. ábra) ⁶⁴ Ehhez képest az EU átlag a pénzügyi pazarlást illetően 25%, és a bürokráciát pedig 21% említi ugyanebben az időszakban. (4. ábra) ⁶⁵

2.3.2.1.2. Általános támogatás

Az általános támogatás az Európai Unió intézményes felépítésére, berendezkedésére és annak működésére vonatkozik. Ebben a kategóriában olyan kérdéseket fogok megnézni, amelyek azzal foglalkoznak, hogy az állampolgárok hogyan vélekednek az uniós intézmények szerepéről, mennyire bíznak bennük, és ha bizalmatlanok, akkor miért azok.

A németek nagy része érzi úgy, hogy az EU alapvető intézményei fontos szerepet játszanak Európában. Először azt vizsgálom meg, hogy milyen a német állampolgárok bizalma az egyes intézményekben. Az Európai Parlamentben a 2008-ban megkérdezettek 50%-a bízott, annak ellenére, hogy csak 9%-uk nyilatkozott arról, hogy elegendő információja lenne. 2010-re ez a szám 43%-ra csökkent. A legfontosabb okok, amelyek miatt az emberek bíznak az EP-ben a megjelölés sorrendjében a következők: szerintük a megválasztott képviselők a legalkalmasabbak arra, hogy az európai uniós ügyekkel kapcsolatban döntést hozzanak, jól védi az EU állampolgárainak az érdekeit, illetve demokratikus úton hozzák a döntéseiket. A válaszadók másik része, akik nem bíznak az EP-ben attitűdjüket azzal indokolják, hogy egyrészt alapvetően nincs bizalmuk a politikai intézményekben és a politikusokban, másrészt nincs elég információjuk a munkájukról, illetve túlságosan távolinak érzik maguktól. Az Európai Központi Bankban bíznak meg a leginkább, 2008-ban a megkérdezetteknek 60%-a. Ez az arány a válság kirobbanásának időszakában nagyot változott, 43%-ra esett, de fokozatosan szerzi vissza az emberek bizalmát. A Központi Bank melletti érvek az euró stabilizálása és támogatása, a gazdaság erősítése, a gazdasági válság hatásaitól való védelem, az eurózóna érdekeinek a védelme és képviselése, az infláció elleni küzdelem az euróövezetben, illetve vannak, akik azért támogatják, mert alapvetően az eurót is támogatják. Akik nem támogatják, azok azért nem, mert nincs elég információjuk, szerintük nem harcol eléggé az inflációval szemben, emellett az EKB pénzpolitikáját a gazdasági fejlődés problémájának tekintik. ⁶⁶

⁶⁴ Eurobarometer surveys: „46-Meaning of the EU” in Germany 04/2008-05/2011
http://ec.europa.eu/public_opinion/cf/showchart_line.cfm?keyID=2203&nationID=3,&startdate=2008.04&enddate=2011.05 (letöltés ideje: 2012.04.21.)

⁶⁵ Eurobarometer surveys: „46-Meaning of the EU” in EU 04/2008-05/2011
http://ec.europa.eu/public_opinion/cf/showchart_line.cfm?keyID=2203&nationID=16,&startdate=2008.04&enddate=2011.05

⁶⁶ Eurobarometer 69, National Report, 27-34
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb69/eb69_de_nat.pdf (2012.04.21.)

2.3.2.1.3. Indokolt támogatás

Az indokolt támogatás konkrétan az Európai Unió munkájának értékelése, a különböző tevékenységek eredményének támogatottságát vizsgálja. A támogatottság okainak két típusát vizsgálja, egyrészt az instrumentális okokat, másrészt pedig a normatív okokat.

Először az instrumentális okokat tekintem át. Az első ehhez kapcsolódó kérdés abból indul ki, hogy az adott tagállam számára előnyös-e az uniós tagság. A 2008 és 2011 közötti időszakot megvizsgálva egy folyamatosan romló tendenciát figyelhetünk meg az uniós tagság támogatottságát illetően. 2008-ban a megkérdezettek kb. 60%-a gondolta úgy, hogy a tagság jó dolog, ezt követően 2010 nyarán elérte a mélypontot, amikor 50% gondolta ezt, és végül a legutóbbi felmérések mutatják a lassú, de fokozatos javulást. Az elemzők felfedeztek egy összefüggést az iskolázottság és a támogatottság között, tehát minél tovább tanult valaki, annál pozitívabban állt az EU-hoz, szemben azokkal, akik egész fiatalon abbahagyták a tanulást.⁶⁷

Másik fontos kérdés, hogy az állampolgárok hogyan vélekednek arról, hogy az uniós tagság előnyökkel jár-e számukra. A megkérdezettek több mint fele (55%) Németországban úgy gondolta, hogy az ország az EU tagságból profitál, ugyanakkor 33% nem tartotta előnyösnek. A békét és a biztonságot tartják a tagság legfontosabb származékának, emellett sokan jelölték meg azt, hogy megkönnyíti és javítja a kapcsolatokat az államok között; a tagállamoknak a tagság miatt nyomósabb a szavazata a világban a tagság által; javít a gazdasági növekedésen; és javítja országukban a demokráciát. A válság tetőpontján a két vélemény nagyjából kiegyenlítődött, 48%-ra csökkent azoknak az aránya, akik úgy gondolták, hogy Németország profitál a tagságból, míg 43% mondott ennek ellent. (5. ábra)⁶⁸

Az instrumentális okokhoz kapcsolódik az a kérdés, hogy az állampolgárok mennyire érzik azt, hogy országuk „hangja” számítana az EU-ban. A németek egy nagy része 78%-a érzi úgy, hogy az országának a szavazata fontos szerepet játszik az Európai Unióban, ez a támogatottság végig megmarad ezen a szinten a vizsgált időszakban. Sőt, 2008-ban a megkérdezettek 34%-a érezte úgy, hogy a személyes szavazata is számít Európában, tehát ez azt jelzi, hogy elégedett az EU demokratikus működésével.⁶⁹

2010 decemberében a gazdasági stabilitással és az euró szerepével kapcsolatban készítették 1000 fővel egy reprezentatív felmérést, amely alapján kirajzolódott, hogy a megkér-

⁶⁷ Ibid., 20-21.

⁶⁸ Eurobarometer surveys: „5-Benefits through membership to the EU” in Germany 04/2008-05/2011 http://ec.europa.eu/public_opinion/cf/showchart_line.cfm?keyID=6&nationID=3,&startdate=2008.04&enddate=2011.05 (2012.04.21.)

⁶⁹ Eurobarometer 69, 24. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb69/eb69_de_nat.pdf (2012.04.21.)

dezetek 45%-a érezte úgy, hogy az euró bevezetése inkább hátrányokkal, mintsem előnyökkel járt. A készítőik és az elemzők ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy ezek az emberek nem szeretnék újra a német márkát, nem erre irányul a negatív hozzáállásuk.⁷⁰

A normatív okok két fontos témával foglalkoznak, egyrészt a legitimáció kérdésével, másrészt pedig a transzparenciával. Az Európai Unió demokratikus működésével kapcsolatban az Eurobarometer felmérések 2009-ig foglalkoztak. Ekkor a németek az európai átlagot meghaladóan 50%-a elégedettséget mutatott, míg 32% nem volt túl elégedett a demokráciával az EU-ban.(7. ábra)⁷¹A másik fontos terület a transzparencia, illetve az európai intézményekről történő megfelelő informáltság. 2008-ban a németek 74%⁷²-a gondolta azt, hogy az EU intézmények nem áttekinthetőek, nem kapnak elegendő információt a tevékenységéről, nem tudják, mit csinálnak és miért, nem ismerik az összefüggéseket, ennek ellenére viszonylag sokan jelölték be azt, hogy bíznak az intézményekben.

2.3.2.1.4. Pénzügyi és Gazdasági válság, eurókrízis, válságkezelés

Külön foglalkoznák azokkal a kérdésekkel, amelyek az Eurobarometer vizsgálatokon az alábbi témákkal foglalkoztak, majd pedig a Merkel politika támogatottságát felmérő Dimap Infratest eredményeket tekintem át röviden.

A 2008 őszi felméréseken a német lakosság nagy része elégedett az életével, és úgy gondolja, hogy a következő időszakban az életkörülményeik nem fognak változni, a háztartások anyagi helyzetén döntő változások nem fognak bekövetkezni. A megkérdezettek több mint a fele számít a német gazdaság és a munkaerő piaci helyzet romlására. A vásárlóerő az elmúlt 5 évben romlott, és minden harmadik német állampolgárnak a hónap végén gondja van a számlák befizetésénél. Az eredményekből megfigyelhetjük, hogy az európai átlaghoz képest Németországban a gazdasági helyzetet illetően sokkal nagyobb volt az optimizmus, a biztonság. A válságot követően azonban óriási százalékokkal, 20%-okkal zárkoztak fel az európai átlaghoz.⁷³

⁷⁰ Euro Skepsis der Deutschen - Mehrheit sieht eher Schaden als Nutzen "stern"
<http://www.pressemitteilungen-online.de/index.php/euro-skepsis-der-deutschen-mehrheit-sieht-eher-schaden-als-nutzen-stern/>, (2012.04.21.)

⁷¹Eurobarometer surveys: „2-Satisfaction with national and EU democracy” in Germany 2007-2009
http://ec.europa.eu/public_opinion/cf/showchart_line.cfm?keyID=4&nationID=3,&startdate=2007.10&enddate=2009.11 (2012.04.22.)

⁷² Eurobarometer 69, 25-27 http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb69/eb69_de_nat.pdf
(2012.04.21.)

⁷³ Eurobarometer 70, 16-19 http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb70/eb70_de_nat.pdf
(2012.04.22.)

2010 tavaszán megkérdezték az embereket arról, hogy szerintük mely szervezet tudna a legjobban küzdeni a gazdasági válság hatásaival szemben, és az EU-átlaggal szinte megegyezően a németek nagy többsége, 27%-a az Európai Uniót jelölte meg. A német polgárok kifejezetten nagy százaléka, 85%-a találta hasznosnak a tagállamok között a gazdasági és pénzügyi politikák erősebb koordinációját, illetve hogy együtt küzdjenek a válság hatásaival szemben.⁷⁴

2011 tavaszára a németek közel fele úgy gondolta, hogy a válság elérte csúcspontját a munkaerőpiacra kifejtette hatását illetően, ehhez képest 38%-uk úgy gondolja, hogy a legrosszabb még ezután jön. Az egy évvel korábban feltett kérdéshez képest megváltozott az emberek véleménye, a Nemzetközi Valutaalapot jelölték meg, mint a válság ellen küzdő legalkalmasabb szervezetet.⁷⁵

A válságkezelés során a pártok meghozott döntéseivel kapcsolatban gyakran lehetett olvasni a közvélemény eltérő hozzáállását. Ezeket szükséges különböző felmérésekkel alátámasztani. A Dimap Infratest kifejezetten a Merkel politikájával kapcsolatban kérdezte meg a német állampolgárokat.

A 2011 augusztusában készített kérdőívek a Merkel iránti bizalmat célozták meg. 75% nyilatkozott arról, hogy kevés, vagy egyáltalán nincs bizalma a kancellárban. Emellett az emberek nagy része nincs is teljesen tisztában az euróválsággal. Összesen 27% jelölte be azt, hogy teljes mértékben érti a lezajló folyamatokat. Egy másik kérdés a válságkezelésbe vetett bizalommal foglalkozik, az első görög mentőcsomagot követően kifejezetten pesszimistán álltak ahhoz a kérdéshez, hogy mi lesz Görögországgal a segítséget követően. 10% gondolta úgy, hogy a saját erejéből, több mint 80% pedig azt, hogy más EU-tagállam pénzéből fog talpra állni.⁷⁶

A 2011 októberében készült felmérés főként a válságkezelésre helyezte a hangsúlyt. Merkel politikájával a megkérdezettek majdnem fele kevésbé, vagy egyáltalán nincs megelégedve, és a nagyobb százalékuk (52%) úgy gondolja, hogy országuk nem profitál ebből a politikából. A krízismenedzsmentjével kapcsolatosan hasonló az emberek álláspontja, több mint 50% elégedetlen a válságkezelés során meghozott eddigi döntésekkel, sokan azt érzik, hogy velük fizettetik meg a válságot, és más országok hanyagsága miatt kell Német-

⁷⁴ Eurobarometer 73, 4 http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb73/eb73_fact_de_en.pdf (2012.04.22.)

⁷⁵ Eurobarometer 75, 3 http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb75/eb75_fact_de_en.pdf (2012.04.22.)

⁷⁶ <http://www.infratest-dimap.de/umfragen-analysen/bundesweit/umfragen/aktuell/eurokrise-wenig-vertrauen-in-die-bundesregierung/>

országnak óriási szerepet vállalnia a válság kezelésében. Merkel ugyanakkor pont ezt szeretné kerülni, hogy az emberek erről így gondolkodjanak.⁷⁷

3. A dolgozat összegzése

Arra voltam kíváncsi a dolgozatomban, hogy a gazdasági válság és az eurókrízis előidézi-e a német politikai elitekben és a közvéleményben az euroszkepticizmust, ennek milyen jelei figyelhetők meg. Ennek a feltárásához három nagy fejezetre osztottam a témát.

Az első fejezetben az euroszkepticizmus fogalmával ismerkedtem meg, amely egy rendkívül összetett és többféleképpen is értelmezhető jelenség. Leginkább azt tapasztaltam meg, főleg a különféle újságcikkek olvasása közben, hogy nagyon nagy fogalomzavar jellemzi ezt a jelenséget. Legtöbbször az EU-val szembeni teljes elutasítással párosítják, míg máskor euroszkeptikusnak titulálnak olyan pártokat, amelyek egy szakpolitikát kritizálnak, de nem azért, mert az a további integrációt jelentené, hanem egyszerűen az értékrendjük, ideológiájuk alapján nem értenek vele egyet. Éppen erre az összetettségre és „zavarra” válaszul születtek meg a különböző kategóriák, tipizálások és dimenziók, azonban a szakirodalom külön kategóriákat alkotott a pártokra és a közvéleményre vonatkozóan. A pártalapú euroszkepticizmusnál létrehozott típusokról fontos tudni, hogy nagyrészt átfedik egymást, azonban mindig kicsit egymásból építkezve bővültek újabb kategóriákkal. Taggarték az euroszkepticizmus kialakulásának jelentős forrásait látják a pártok ideológiájában és a kormányhoz fűződő kapcsolatában. A típusokon kívül az érvekészletek alapján bemutattam az euroszkepticizmus különböző dimenzióit is. A közvélemény alapú euroszkepticizmus vizsgálatánál a szakirodalom az EU-tól történő eltávolodás indokait csoportosítja, így ezek alapján megvizsgálva megtudhatjuk, hogy mi váltja ki az ellenérzetet, mik okozzák az adott ország lakosságának a szkeptikus viselkedését. Ezen okok között megtalálhatjuk az eredendő elutasítást az EU elveket és normákat illetően, valamint az EU intézményeibe vetett bizalom vagy a transzparencia hiányát. A szakirodalomban meghatározott kategóriák megismerése azért volt fontos, mert ezek képezték a németországi vizsgálat alapját, keretét.

A második fejezetben az egész eurózónát érintő krízissel foglalkoztam, amelyet 2010-ben a görög adósságválság idézett elő. A célom annak bemutatása volt, hogy Németországnak milyen kihívásokkal kellett szembenéznie, milyen álláspontot foglalt a válságke-

⁷⁷ <http://www.infratest-dimap.de/umfragen-analysen/bundesweit/umfragen/aktuell/euro-krisengipfel-ist-kein-befreiungsschlag/>(2012.04.22.)

zelés során, és ezek hogyan hatottak a politikai elitre és a közvéleményre. Eleinte, bár vonakodott tőle, vállalnia kellett a központi szerepet a válságkezelésben, hiszen a pénzpiacok nélküle semmilyen intézkedést nem fogadtak el. Angela Merkelnek sokáig dilemmát okozott, hogy vállalja-e ezt a szerepet, hiszen a belpolitikai nyomás, valamint a negatív hangulatú közvélemény nehezítette és jelentősen befolyásolta a döntését. A második világháborút követően Németország számára az integráció kifejezetten fontos volt, és a német érdekeket az európai érdekekkel egyeztetették meg. Sokan úgy vélik, hogy a válság előidézte az európai szerepének, illetve Európa politikájának megváltozását, féltek az Németország Európából történő kiábrándulásától. Felmerült az a dilemma is, hogy európai Németországról, tehát az európai értékek legfőbb képviselőjéről, vagy pedig német Európáról, a válságból történő kilábalás főszereplőjéről beszélhetünk.

Az utolsó harmadik fejezet képezte a dolgozat fő részét, amelyet az első két fejezet készített elő. Az elméleti bevezetőben megismert kategóriák adták az elemzés keretét, míg a gazdasági válsággal és az eurókrízissel foglalkozó részek szolgáltak magyarázatul a politikai elitben és a közvéleményben történt változásokra.

A pártoknál fontosnak tartottam megnézni az ideológiájukat, valamint Az EU-hoz fűződő eredendő viszonyukat. Ez alapján kiderült, hogy kormánykoalíció három pártja kifejezetten Európa párti, és az értékeik megegyeznek az EU-val. Az euróválság hozott némi változást a pártok hozzáállásában, hiszen már a válságkezelés során sem értettek mindenben egyet. Angela Merkel egyértelműen az adósságba került országok megmentésére törekedett, és továbbra is egy erős Európát, az integráció további mélyítését szerette volna, míg a másik két párt már a kezdetektől fogva támogatta annak lehetőségét, hogy az adósságba került országok hagyják el az eurózónát. Összességében a pártokról azt lehet elmondani, hogy Európa párti politikát folytatnak, és egyedül a CSU-ban figyelhető meg néhány euroszkepticizmusra utaló jel.

A globális gazdi válság kirobbanásával különböző felmérések adatai szerint jelentős változások zajlottak a közvélemény szintjén. Az elmúlt négy évben az állampolgárok Európáról alkotott képe jelentősen romlott, néhol az EU átlag alá is esett, ami korábban jóval fölötte volt. Az akkor zajló eseményekkel szemben több csatornán keresztül is kifejezték elégedetlenségüket, a válságkezeléssel szemben számos tüntetésre került sor, illetve a tartományi parlamenti választásokat kihasználva is meg tudták büntetni a pártot, amikor éppen olyan döntést hozott, amely az állampolgárokat nehezen érintette. Azt gondolom, hogy a közvélemény ilyen mértékű romlását lehet az euroszkepticizmus jelének tekinteni, annál is inkább, mert korábban szinte feltétel nélkül támogatták az Európai Uniót, és nem volt

jellemző a negatív megítélés. A közvéleményben mindenképpen érzek potenciált arra, hogy ez a megítélés esetleg erősödni fog, bár ez valószínűleg a válság alakulásától fog függeni. Úgy gondolom, hogy a vizsgált pártokban nem fog kialakulni az euroszepticismus, azonban alkalmazkodni fognak a közvéleményhez a szavazói bázisuk megtartása érdekében, és retorikájukban valamivel kritikusabbak lesznek, de nem euroszeptikusok. Azonban, ha a közvélemény negatív megítélése ezen a szinten marad, és esetleg a válság mérséklésével sem fog javulni a tendencia, akkor elképzelhető, hogy ezt kihasználva létrejön egy euroszeptikus párt.

4. Irodalomjegyzék

Könyvek, tanulmányok, folyóiratok:

- 1) Arató Krisztina (2002): Az európai integrációs folyamat rejtett oldala: a differenciált együttműködés. IN: Demokrácia és politikatudomány a 21. Században. Szerk.: Szabó Máté. Budapest: Rejtjel, 1-30
www.klaszter.hu/doc_root/programok/5/Arato.doc, letöltés ideje: 2012.04.06.
- 2) Bulmer, Simon és Paterson, William E. (2010): Germany and the European Union: from 'tamed power' to normalized power? The Royal Institute of International Affairs 86:5, 1051-1073
- 3) Dúró József (2010): Euroszepticismus ma. Politikatudományi Szemle XIX/4. szám, 53-85 http://www.poltudszemle.hu/szamok/2010_4szam/duro.pdf, letöltés ideje: 2012.03.25.
- 4) Kiss J. László: A „kettős csúcs” után: euróválság után, euróválság előtt. Magyar Külügyi Intézet. MKI-elemzések 2011/21, 1-10
<http://www.kulugyiintezet.hu/pub/displ.asp?id=JWVUBT>, letöltés ideje: 2012.04.01.
- 5) Kiss J. László: Eurómentés Kerneuropa útján, avagy hány sebességet bír el Európa? Magyar Külügyi Intézet. MKI-tanulmányok, 2012/05, 1-14
<http://www.kulugyiintezet.hu/pub/displ.asp?id=HZNKBH>, letöltés ideje: 2012.04.01.
- 6) Kiss J. László: Euróválság és intézményi hatalom: változások a német EU-politikában. Külügyi Szemle 2011/01, 33-70
- 7) Kiss J. László: Hegemónia az euróválság útján, avagy a német hatalom korlátjai. Magyar Külügyi Intézet. MKI-tanulmányok 2011/37, 1-8
<http://www.kulugyiintezet.hu/pub/displ.asp?id=UGRKPU>, 2012.04.02.
- 8) Kiss J. László: Németország, mint mag-Európa magja: az új „németkérdés” és az euróválság. MKI-elemzések 2012/05, 3-7
<http://www.kulugyiintezet.hu/pub/displ.asp?id=QWBGEU>, 2012.04.02.
- 9) Leconte, Cécile (2010): Understanding Euroscepticism. London: Palgrave Macmillan
- 10) Lubbers, Marcel & Scheepers, Peer (2010): Divergent trends of euroscepticism in countries and regions of the European Union, European Journal of Political Research 49: 787-817
- 11) Paterson, William E. (2011): The Reluctant Hegemon? Germany Moves Centre Stage in the European Union. Journal of Common Market Studies, 57-75

- 12) Pietsch Lajos, MTI tudósító: „Erősödő euroszeptikusok a CSU nürnbergi kongresszusán”, <http://stop.hu/kulfold/erosodo-euroszeptikusok-a-csu-numbergi-kongresszusan/944782/#null>, 2012.04.16.
- 13) Rabiger, Felicitas (2011): Pro-Europa or Contra-Europa: Quo Vadis Germania? Existence of and Motivations for Popular and Party-based Euroscepticism in Germany. University of Groningen. 1-104
<http://scripties.let.eldoc.ub.rug.nl/root/Master/DoorstroomMasters/Euroculture/2011/f.rabiger/>, letöltés ideje: 2012.03.17.
- 14) Szczerbiak, Aleks and Taggart, Paul (2003): Theorising Party-Based Euroscepticism: Problems of Definition, Measurement and Causality. 1-18
<http://aei.pitt.edu/6562/>, letöltés ideje: 2012.03.25.

Újságcikkek, közvélemény-kutatások:

- 1) 25 tagország írta alá a költségvetési fegyelemre vonatkozó szerződést. EU-vonal <http://www.euvonal.hu/index.php?op=hirek&id=7289>, letöltés ideje: 2012.04.15.
- 2) A volt kormányfő sietett a mostani segítségére. <http://www.168ora.hu/buxa/kohl-rendre-intette-az-euroszeptikus-nemet-konzervativokat-91936.html>, letöltés ideje: 2012.04.19.
- 3) Az eddigi legnagyobb takarékosági program Németországban. HVG. 2010.06.13.
http://hvg.hu/vilag/20100608_takarekossagi_program_nemetszag, letöltés ideje: 2012.04.15.
- 4) Euro Skepsis der Deutschen - Mehrheit sieht eher Schaden als Nutzen “stern”
<http://www.pressemitteilungen-online.de/index.php/euro-skepsis-der-deutschen-mehrheit-sieht-eher-schaden-als-nutzen-stern/>, (2012.04.21.)
- 5) Euró: ki ad még pénzt erre a projektre?” HVG 2011.10.26.
http://hvg.hu/gazdasag/20111026_euro_EFSF_Csucs, letöltés ideje: 2012.04.15.
- 6) Eurobarometer 69, 1-113
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb69/eb69_values_en.pdf
(2012.04.21.)
- 7) Eurobarometer 69, National Report, 1-62
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb69/eb69_de_nat.pdf (2012.04.21.)
- 8) Eurobarometer 70, 1-51
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb70/eb70_de_nat.pdf (2012.04.22.)
- 9) Eurobarometer 73, 1-8
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb73/eb73_fact_de_en.pdf
(2012.04.22.)

- 10) Eurobarometer 75, 1-4
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb75/eb75_fact_de_en.pdf
(2012.04.22.)
- 11) Eurobarometer surveys: „2-Satisfaction with national and EU democracy” in Germany 2007-2009
http://ec.europa.eu/public_opinion/cf/showchart_line.cfm?keyID=4&nationID=3,&startdate=2007.10&enddate=2009.11 (2012.04.22.)
- 12) Eurobarometer surveys: „45-Image of the European” in EU 04/2008-05/2011.
http://ec.europa.eu/public_opinion/cf/showchart_line.cfm?keyID=2202&nationID=16,&startdate=2008.04&enddate=2011.05, (2012.04.21.)
- 13) Eurobarometer surveys: „45-Image of the European” in Germany 04/2008-05/2011
http://ec.europa.eu/public_opinion/cf/showchart_line.cfm?keyID=2202&nationID=3,&startdate=2008.04&enddate=2011.05 (2012.04.21.)
- 14) Eurobarometer surveys: „46-Meaning of the EU” in EU 04/2008-05/2011.
http://ec.europa.eu/public_opinion/cf/showchart_line.cfm?keyID=2203&nationID=16,&startdate=2008.04&enddate=2011.05 (2012.04.21.)
- 15) Eurobarometer surveys: „46-Meaning of the EU” in Germany 04/2008-05/2011.
http://ec.europa.eu/public_opinion/cf/showchart_line.cfm?keyID=2203&nationID=3,&startdate=2008.04&enddate=2011.05 (2012.04.21.)
- 16) Eurobarometer surveys: „5-Benefits through membership to the EU” in Germany 04/2008-05/2011
http://ec.europa.eu/public_opinion/cf/showchart_line.cfm?keyID=6&nationID=3,&startdate=2008.04&enddate=2011.05 (2012.04.21.)
- 17) Fellázadt Merkel Európa-politikája ellen a koalíciós partnere. HVG. 2011.09.14.
http://hvg.hu/gazdasag/20110914_merkel_fdp_europolitika, letöltés ideje: 2012.04.19.
- 18) Görög segélyalkuk: Merkelnek egy napja maradt az ellenzék meggyőzésére. HVG. 2010.05.06.
http://hvg.hu/vilag/20100506_merkel_bundestag_alkudozasok_gorog_segely, letöltés ideje: 2012.04.15.
- 19) Győri Hajnalka: Németországban idén üthet be a válság. Kitekintő. 2012.02.13.
http://kitekinto.hu/europa/2012/02/13/nemetorszagban_iden_uthet_be_a_valsag/, letöltés ideje: 2012.04.19.
- 20) <http://www.infratest-dimap.de/umfragen-analysen/bundesweit/umfragen/aktuell/eurokrise-wenig-vertrauen-in-die-bundesregierung/> (2012.04.22.)

- 21) <http://www.infratest-dimap.de/umfragen-analysen/bundesweit/umfragen/aktuell/euro-krisengipfel-ist-kein-befreiungsschlag/>, (2012.04.22.)
- 22) Kétélyek övezik a mentőcsomagot Berlinben. HVG. 2011.10.25.
http://hvg.hu/gazdasag/20111025_efsf_mentocsomag, letöltés ideje: 2012.04.19.
- 23) Kilépés az eurózónából: Merkel pártja megengedné. HVG. 2011.11.16.
http://hvg.hu/vilag/20111116_eurozona_merkel_cdu, letöltés ideje: 2012.04.15.
- 24) Kohl: Európa megerősödve kerülhet ki a válságból.
http://gazdasag.ma.hu/tart/cikk/c/0/124657/1/gazdasag/Kohl_Europa_megerosodve_kerulhet_ki_a_valsagbol, letöltés ideje: 2012.04.16.
- 25) Merkelt bírálja az ellenzék is. HVG. 2011.05.19.
http://hvg.hu/vilag/20110519_merkel_ellenzeki_biralat, letöltés ideje: 2012.04.15.
- 26) Nagyot bukott Merkel a görögök miatt. HVG. 2010.05.19.
http://hvg.hu/vilag/20100509_megbuntettek_merkelt_a_gorogok_mia, letöltés ideje: 2012.04.15.
- 27) Nem fogadta osztatlan támogatás Görögország megsegítését Németországban. HVG. 2010.05.02.
http://hvg.hu/gazdasag/20100502_nem_fogadta_osztatlan_tamogatas_gorogorsz, letöltés ideje: 2012.04.15.
- 28) Nem szeretik a mentőcsomagot a német adófizetők,
http://index.hu/gazdasag/vilag/2011/07/22/nem_szeretik_a_mentocsomagot_a_nem_et_adofizetok/ (2012.04.22.)
- 29) Pietsch Lajos, MTI tudósító: „Erősödő euroszeptikusok a CSU nürnbergi kongresszusán”, <http://stop.hu/kulfold/erosodo-euroszeptikusok-a-csu-numbergi-kongresszusan/944782/#null>, letöltés ideje: 2012.04.16.
- 30) Több német városban tüntettek a kormány takarékosági csomagja ellen. HVG. 2010.06.12. http://hvg.hu/vilag/20100612_tuntetes_nemetorszag (2012.04.22.)
- 31) Verantwortung für die Freiheit” - Freiheitsthesen der FDP für eine offene Bürgergesellschaft”
http://www.fdp.de/files/565/Freiheitsthesen_Entwurf_der_Grundsatzkommission.pdf, letöltés ideje: 2012.04.18.